

GHENDTSCHÉ-TYDINGHEN

Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en
Historische Kring Gent vzw

51e jaargang - nr. 1

januari - februari 2022

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1

Erkenning: P 2A 6154

Afzender: Goudstraat 12 - 9000 Gent

Verschijnt niet in juli en augustus

GHENDTSCHÉ TYDINGHEN

Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring
Gent vzw

51e jaargang nr. 1

januari - februari 2021

Inhoud

- **Jan Steeman** - *Een modelschool voor de stad: bouwgeschiedenis van het de Kerckhove-Instituut (1879-1882). Deel 1. Voorgeschiedenis en maatschappelijke context van de oprichting van een lagere hoofdschool voor meisjes* 2
- **Marc Hanson** - *Ontsporingen bij de Gentse alexianen onder bisschop Triest (1621-1657)* 20
- **Adrien Brysse, Luc Devriese** - *Stuwen en vroeg-industriële bedrijvigheid aan de Vijfwindgaten* 30
- Naar **Raymond de Kremer, alias John Flanders, alias Jean Ray** - *Kattenkwaad bij 't Scheldeken* 45
- **Johan Hanselaer** - *De boekenmarkt in Gent rond 1520* 44
- **Luc Devriese** - *Ruzie op de 'Beestemort' (Beestenmarkt, 1637)* 49
- Naar **Joris Vandenbroucke** - *Uit het verleden van de Brugsepoortwijk. Deel 2. Oude wegen: hoe men zo'n duizend jaar geleden vertrok vanuit Gent naar Brugge en het noordwesten* 54
- **Tim De Moerloose** - *Lezers aan het woord* 72

Auteursrichtlijnen

Om in aanmerking te komen voor publicatie moeten de bijdragen voldoen aan de richtlijnen voor auteurs. Om deze te raadplegen: zoek op het internet naar Ghendtsche Tydinghen auteursrichtlijnen of zend een mailtje naar g.t@telenet.be

EEN MODELSCHOOL VOOR DE STAD: BOUWGESCHIEDENIS VAN HET DE KERCHOVE-INSTITUUT (1879-1882)

Deel 1. Voorgeschiedenis en maatschappelijke context van de oprichting van een lagere hoofdschool voor meisjes

Jan Steeman

Komende van de Nederkouter ligt aan de linkerkant van de straat, net voorbij de kruising met de Pollepelstraat, weliswaar wat dieper, het onopvallende bakstenen gebouw van Freinetschool De Harp. Weinig mensen weten dat de kern van deze school een pareltje van Gentse 19de-eeuwse schoolarchitectuur herbergt. In 1880 liet de stad namelijk op deze plek het Institut de Kerchove optrekken, naar plannen van stadsarchitect Charles Van Rysselberghe (1850-1920). Dit instituut was een eliteschool voor de dochters van de lokale bourgeoisie en werd gebouwd in de woelige periode van de eerste schoolstrijd. In deze eerste aflevering staan we stil bij deze woelige periode en het ontstaan van de school.

Korte voorgeschiedenis

De Lagere Hoofdschool voor Meisjes, in het Frans École Supérieure pour Demoiselles, werd opgericht in 1861 en moest het gebrek aan hogere opleidingen voor meisjes in de stad compenseren. Voor jongens waren er het athe-neum en de rijksmiddelbareschool. Voor de dochters van de burgerij was er evenwel geen mogelijkheid om binnen het officiële onderwijs verder te studeren, waardoor men aangewezen was op privé-initiatieven, die niet zelden in handen waren van religieuze congregaties. Deze situatie is tekenend voor de positie van het meisjesonderricht in de 19de eeuw.

Maatschappelijk vervulden de vrouwen een tweederangspositie: ze hadden geen stemrecht en werden juridisch onmondig geacht waardoor ze voor heel wat zaken toestemming nodig hadden van hun echtgenoot. De vrouwen die toch uit werken moesten, werden (nog) minder betaald dan hun mannelijke

collega's in de fabrieken. De plaats van de vrouw was aan de haard. Thuis runden de welstellende dames, meestal met behulp van een of meer meiden, het huishouden en stonden ze in voor de opvoeding van de kinderen. Het (basis) onderwijs dat ze kregen stond dan ook volledig in het teken van hun toekomstige taak als huismoeder. Enige mogelijkheid om door te groeien, verder te studeren of een vrij beroep uit te oefenen was er amper of niet. Hooguit konden aan de normaalschool het diploma van onderwijzeres behalen. (1)

Afb. 1. Zicht op een leslokaal van de Cours supérieur. Bemerkt de Thonetstoelen die eerder in de refter stonden. Postkaart, 1ste kwart 20ste eeuw. Collectie Liberas.

De timing voor de oprichting van de school was niet geheel toevallig. Medio 19de eeuw rezen onder de vrouwen uit de gegoede burgerij de eerste feministische en dissidente stemmen. Voor ons land zijn de activiteiten van Zoë (1806-1854) en Isabelle Gatti de Gamond (1839-1905) belangrijk. Isabelle richtte het tijdschrift *Education de la Femme* (1862-1865) op en in Brussel werd door haar toedoen de eerste officiële middelbare school voor meisjes (Cours d'éducation) opgericht van ons land. In Gent kwam rond die tijd, in 1858, na een kort katholiek intermezzo, een liberaal bestuur aan de macht met Charles de Kerchove de Denterghem (1819-1882) als burgemeester. Tevens kreeg de stad met Gustave Callier (1819-1863) een nieuwe en, ondanks zijn korte mandaat, uiterst verdienstelijke schepen van onderwijs. Het nieuwe stads-

bestuur gaf meteen een belangrijke impuls aan het meisjesonderwijs: naast verschillende kosteloze scholen, werden ook de eerste twee betalende stadscholen voor meisjes opgericht, respectievelijk in 1858 en 1859, de oprichting van de lagere hoofdschool voor meisjes volgde dus kort nadien.

Maar de oprichting van deze lagere hoofdschool was lang nog niet hetzelfde als de oprichting van een middelbare school. Een lagere hoofdschool onderscheidde zich van een 'gewone' lagere school door de inrichting van een extra, vierde, graad. Deze vierde graad van de lagere hoofdscholen volgde weliswaar hetzelfde programma als de lagere graad van de middelbare school, maar verschaftte geen volwaardig diploma dat de mogelijkheid bood om, bijvoorbeeld, verder te studeren aan een atheneum. In 1881 werd de wet op het middelbaar onderwijs gewijzigd, waardoor ook een aantal middelbare scholen voor meisjes werden gesticht. Voor Oost-Vlaanderen waren er twee voorzien, in Lokeren en Aalst. Gent kreeg pas in 1907 met het lyceum haar eerste volwaardige middelbare school voor meisjes. Het is hier overigens belangrijk om te vermelden dat verschillende oud-leerlingen van het Institut de Kerchove, die zich gegroepeerd hadden in de vereniging De Flinken, met als spilfiguur Céline Dangotte (1883-1975), via hun connecties met de Gentse Vrouwenbond, een belangrijke rol hebben gespeeld in de oprichting van deze instelling. In 1911 werd de hogere graad ook ingevoerd in de andere betalende scholen van de stad. (2) Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog werd namelijk op landelijk niveau de zogenaamde 'handelsvierdegraad' algemeen met het optrekken van de leerplicht tot 14 jaar.

Aanvankelijk kreeg de lagere hoofdschool haar onderkomen in een woning aan het Sint-Michielsplein nr. 7. Die werd voorzien van zes 'ruime en goed verluchte klassen' met een capaciteit van 250 meisjes. (3) De school startte met 94 leerlingen. Dat aantal groeide gestaag tot 278 in 1878. De school overschreed haar limieten waardoor er klachten kwamen over de infrastructuur. De Stad ging daarom in 1879 over tot de aankoop van een pand in de Pollepelstraat om het te verbouwen tot school. (4) De nieuwe school opende haar deuren in 1882, het leerlingenaantal was ondertussen verder aangegroeid tot 345. Bij de heropening kreeg ze ook de nieuwe naam Institut de Kerchove, als hommage aan burgemeester Charles de Kerchove de Denterghem, die kort voordien was overleden. (5) Als burgemeester had hij zich niet alleen ingezet om de school tot stand te laten komen, ook had hij er zijn eigen dochters heen gestuurd. Later in deze tweedelige bijdrage nemen we de draad over de nieuwbouw verder op, maar eerst moeten we een blik werpen op het studieprogramma van de school en de politieke context waarin de instelling zich ontwikkelde.

Schoolgeld

Het de Kerchove-instituut stond hoog aangeschreven. De goeude liberale burgerij van de stad zond dan ook graag haar dochters naar deze school. Het studiegeld voor de school lag gevoelig hoger dan in de andere betalende meisjesscholen. Bij de oprichting van de school in 1862 bedroeg dit schoolgeld jaarlijks 80 tot 100 frank, afhankelijk van de graad, terwijl het tarief in de ‘gewone’ lagere meisjesscholen in 1858 24 tot 30 frank per jaar bedroeg. Toen de leergangen van de cours supérieur in 1886 werden vervolledigd, maakte de Stad, koortsachtig op zoek naar nieuwe inkomsten, van de gelegenheid gebruik om de ‘minerval’ (schoolgeld) te verhogen naar respectievelijk 110 en 130 frank. De maatregel had een drastische terugval van het leerlingenaantal tot gevolg, waardoor hij zijn doel volledig miste. (6) Waarom immers een hoger schoolgeld betalen, als je min of meer hetzelfde aanbod kreeg in de goedkopere meisjesscholen? In sommige gevallen opteerden de ouders ervoor hun dochters eerst school te laten lopen op een ‘gewone’ école payante om hen vervolgens de drie jaren van de Cours supérieur te laten afwerken aan het ‘Institut’. In 1893 werd daarom voorgesteld om het schoolgeld opnieuw te verlagen, maar dit werd niet aangenomen. Een aantal jaar nadien werd het schoolgeld zelfs met 20 frank verhoogd. De jaartarieven voor de andere betalende scholen waren in die periode slechts met 6 frank gestegen. (7)

Studieprogramma

In het reglement dat opgesteld werd bij de oprichting van de school worden de onderwezen vakken opgesomd. Uiteraard bevatte het programma de vakken zoals die waren opgenomen in de Lagere Schoolwet van 1842: lezen, schrijven (moedertaal), rekenen, de officiële maten en gewichten, moraal en godsdienst. In de hogere jaren werd het programma aangevuld met: aardrijkskunde, (vaderlandse) geschiedenis, meetkunde, (lineair) tekenen, muziek, lichamelijke opvoeding en noties natuurkunde ‘toepasbaar op de noden van het leven’. (8) De school onderscheidde zich door de vakken boekhouden en handwerk (borduren, naaien en breien) aan het programma toe te voegen. Het grootste verschil maakte de school echter op het vlak van het talenonderwijs. Naast Frans, de voertaal in de school, en Nederlands was er ook plaats voor vreemde talen zoals Engels en Duits. Deze laatste talen ontbraken in het officiële programma.

Hoe het studieprogramma van de Kerchove later evolueerde, konden we niet met zekerheid achterhalen. Wel zijn er aanwijzingen dat de betalende scholen soms fungeerden als proeftuin voor nieuwe pedagogische opvattingen. Het is

niet onmogelijk dat bepaalde van deze vernieuwende elementen in de Gentse leerplannen slopen dankzij Gilles Desirée Minnaert (1836-1919). Hij werd in 1876 benoemd tot pedagogisch directeur van de stad. In 1881 kreeg hij van de toenmalige schepenen van onderwijs Jacob Heremans (1825-1884) de opdracht het nieuwe leerplan van de overheid in de Gentse stadsscholen te implementeren ‘zonder overdrijving en in overeenstemming met de behoeften van de leerlingen’ (9). Alleen bij het vak ‘Beginselen der natuurlijke wetenschappen’ had de stad haar bedenkingen. Volgens een brochure uit 1877 (10), werden heel wat van deze ‘nieuwe’ vakken al gegeven in sommige betalende scholen.

Afb. 2. De lange verbindingsgang tussen de verschillende gebouwen, gezien vanaf het inkomgebouw aan de Pollepelstraat, eind 19de eeuw. Leakey (1897).

Pas in het schooljaar 1886-87 werd de ‘cours supérieur’ aan het instituut vervolledigd door de toevoeging van twee klassen. Zo verkreeg men een haast volwaardig middelaar onderwijs, weliswaar nog steeds zonder de mogelijkheid om verder te studeren. Het curriculum werd aangepast en bestond o.a. uit taal en literatuur van het Frans, Engels, Duits en Nederlands, nationale en hedendaagse geschiedenis, elementen van natuurwetenschappen, sociale economie, huishoudkunde en handwerken. Daarnaast bestond in het curriculum reeds ruimte ‘om een aantal artistieke vaardigheden (arts d’agrément) te ontwikkelen’. (11) Het lesniveau was vergelijkbaar met dat aan het atheneum, althans dat was toch de betrachting van de overheid.

Verder vonden we een kernachtige beschrijving van het Instituut omstreeks 1897 in een stadsgids, geschreven voor Britse burgers. Het fragment illustreert

mooi hoezeer de school fungeerde als paradepaardje onder de stadsscholen: 'We [...] give particulars of the most expensive, the Institut de Kerchove, which would be the girl's school to which most English parents would send their daughters. As the fees for day boarders vary, according to age from £2 8s. to £6 4s., it may be as well to give photographic views of the Establishment in order to dispel the idea, always predominant in old-fashion English minds, that 'cheap and nasty' must go together! The first view is that of the Entrance Hall, the second that of the Préau or covered Recreation Hall used during bad weather. All teachers are engaged, salaried and ultimately pensioned by the Town and are under direct control of the Alderman of Municipal Instruction. [...] The staff numbers some 34 teachers of whom 5 are professors from the University who come for lectures, to what is called the 'cours supérieur.' [...] In matters of religion there exist the most perfect tolerance, which is the reverse to what exist in most private schools abroad. The Roman priest comes on Fridays and Saturdays and gives his instruction to girls of his confession. The English chaplain holds his class for religious instruction on Fridays; while Girls of Jewish or other persuasions absent themselves from such instruction. The curriculum is a wide one and includes French, English, German and Dutch, and the instruction is excellent. [...] A good point too is that needlework and cutting out are compulsory and very well thought, while in the cours supérieur, cooking is, like chemistry, made an optional subject.'

(12)

Het programma lijkt weinig of niet veranderd. Opvallend is nog steeds de nadruk van het talenonderwijs in het curriculum, met Frans als eerste en Nederlands als laatste (!) in de opsomming. Modern is ook het opnemen van scheikunde in het curriculum. Een aantal lesgevers in de hogere graad, blijken universiteitsprofessoren te zijn. Maar des al niet te min laat het programma niets aan de verbeelding over i.v.m. de verwachte plaats van de meisjes in de maatschappij later: handwerk is verplicht, terwijl kooklessen optioneel zijn in de hoogste graad. Ook wordt uitgekapt met de tolerante aanpak van het godsdienstonderwijs. Elke geloofsovertuiging krijgt zijn plaats; een duidelijke sneer naar het vrije onderwijsnet. (13)

Het gebruik van het Frans in het betalende onderwijsnet was niet ongewoon. Voor vele ouders was het dé belangrijkste reden om hun dochters, meer nog dan hun zonen, naar een betalende school te sturen. Toen tijdens de Eerste Wereldoorlog onder de Duitse bezetting werd gepoogd om het stedelijk lager onderwijs volledig te vernederlandsen, mislukte elke poging daartoe in het Institut de Kerchove.

Afb. 3. Reclameposter van het Institut de Kerchove met zicht op het complex, eind 19de eeuw. Collectie De School van Toen.

L'état hors de l'école!

De oprichting van de nieuwe meisjesschool moet gekaderd worden in de heftige eerste schoolstrijd in het laatste kwart van de negentiende eeuw. De kersverse regering Frère-Orban wilde de Wet Nothomb op de organisatie van het lager onderwijs uit 1842 vervangen door een meer seculiere versie, de zogenaamde Wet Van Humbeeck. Ook in Gent zorgde de op til zijnde wetswijziging voor onrust in het katholieke onderwijsnet. Reeds in 1877 stuurde het Comité der Christelijke Scholen een protestbrief naar het stadsbestuur, maar die werd zonder veel discussie door de gemeenteraad naar de prullenmand verwezen. In januari 1879 wapende datzelfde comité zich tegen de nakende 'Ongelukswet' door de leden van de Katholieke Schoolpenning te mobiliseren en hen aan te sporen om de collectes onverminderd voort te zetten. In 1879 publiceerde ingenieur Arthur Verhaegen (1847-1917) het ultramontaanse manifest *L'état hors de l'école*. Hij beschreef de op til zijnde wet als een regelrechte aanval op het grondwetsartikel nr. 17, dat de vrijheid van onderwijs regelde, en hij waarschuwde voor het dreigende morele verval van de volksklassen. De reactie van de stad op deze brochure bleef niet uit. Bij de bespreking van haar begroting in maart 1879 toonde het stadsbestuur zich vastbesloten om het scholennetwerk verder uit te bouwen, onder meer met de uitbreiding van het aantal kleuterscholen. (14)

Oprichting van een modelschool

Het pamflet van Verhaegen illustreert treffend de wedijver tussen de twee netten. De invoering van de Wet Van Humbeeck werkte de polarisatie in de hand. De stad wilde gelijke tred blijven houden met de expansie van het vrije net. Eind december 1879 stelde het stadsbestuur de voorwaarden op voor een lening van 12 miljoen frank die men wilde afsluiten. Een miljoen frank daarvan zou gereserveerd worden voor de verdere uitbouw van het stedelijke scholennet. Het gezaghebbende gemeenteraadslid Adolphe Burggraeve (1806-1902), die niet bij de bespreking aanwezig kon zijn, liet per brief weten dat men zich best door de voorbeelden van de katholieke scholen Nieuwen Bosch (toen Nonnenbosch) en Doornzele liet inspireren. Hij verwijst ook naar de zitting van februari 1879 waarin de aankoop werd besproken van een huis in de Pollepelstraat als nieuwe bestemming voor de *École supérieure pour Demoiselles*. Hij stemde toen als enige tegen, omdat hij de locatie niet geschikt vond, mede door het ingesloten karakter van het perceel. Liever had hij een groot internaat zien verrijzen buiten het stadscentrum, bij voorkeur in de buurt van de nieuwe normaalschool nabij het Citadelpark. Hij wilde dus een kostschool opgericht zien, die de concurrentie kon aangaan met het vrije net.

Het raadslid was lang niet de enige die dacht aan de wedijver met de ‘Katholieken’. Een ander lid, Willem Rogghé (1824-1896), had in diezelfde zitting net de nieuwe locatie van de school geprezen vanwege de nabijheid van de Nieuwen Bosch, de Visitatie aan de Coupure en het bijhuis van de zusters van Doornzele in de wijk Meerhem. Het bestaan van katholieke scholen in de buurt, zou later nog meermaals als argument gebruikt worden om de oprichting van een stadsschool te rechtvaardigen.

In de speech van onderwijsschepen Heremans bij de uitreiking van de schoolprijzen van 1879 worden de ambities van het stadsbestuur nogmaals duidelijk: “Met het bouwen der nieuwe hogere meisjesschool zal onmiddellijk een begin worden gemaakt. Zij zal in den vollen zin des woords eene modelschool moogen worden genoemd. Een pensioonaat zal er aan worden gehecht, en niets zal worden verwaarloosd, ten einde aan de hogere standen onzer bevolking het minste voorwendsel te ontnemen, om hunne kinderen ter voltrekking harer studiën, naar vreemde kostscholen te zenden, welke zeker, wat opvoeding en onderwijs betreft, met de onze op denzelfden rang niet kunnen worden gesteld.” (15)

Afb. 4. De neoclassicistische façade aan de Pollepelstraat. Postkaart, begin 20ste eeuw. Collectie Liberas.

De schepen spreekt letterlijk over een modelschool, die niet zal moeten onderdoen voor ‘vreemde kostscholen’. Die ambitie blijkt duidelijk uit het pedagogisch programma dat de school van in het begin uitwerkte. De architectuur van de nieuwe school zou die visie mee ondersteunen. Hiermee komen we heel dicht bij de opvattingen over de modelschool van de Ligue de l’Enseignement in Brussel.

De Ligue de l’Enseignement

In de voorgaande paragrafen verwezen we al meerdere malen naar de Ligue de l’Enseignement. Gezien de belangrijke plaats van deze liberale drukkingsgroep in ons verhaal, is een nadere toelichting van hun pedagogisch project op zijn plaats. De Liga werd opgericht in 1863, met als doel het onderwijs in België te ontwikkelen en te promoten. Ze spoorde daarbij aan op een herziening van de Lagere schoolwet uit 1842. Secretaris was Charles Buls (1837-1913), de latere burgemeester van Brussel.

In 1871 stelde de Liga het *Projet d’organisation de l’enseignement populaire* op. In dit voorstel werd geijverd voor gratis en verplicht basisonderwijs voor alle kinderen, de laïcisering van het onderwijs, een betere verloning voor het onderwijzend personeel en de oprichting van voldoende normaalscholen om bekwame leerkrachten af te leveren. Dat waren strijdpunten die een heel sterke aanhang kenden onder de progressistische leden van de liberale partij.

Opvallend was ook het pedagogisch programma dat de Liga voor ogen had. In dit ‘leerplan’ wilde ze komaf maken met het papegaaienwerk dat tot dan toe het onderwijs domineerde. In plaats van een ‘passieve’ aanpak wou men de leerlingen activeren tot kritisch denken en hun cognitieve vaardigheden aanscherpen. Observatie en intuïtie waren belangrijk. Leerlingen moesten proefondervindelijk tot inzichten komen en niet zomaar, zonder nadenken, dogma’s en droge kennis in hun hoofd stampen. Een van hun middelen daartoe was het organiseren van schooluitstappen. Het lag in de bedoeling deze excursies door de leerlingen zelf te laten voorbereiden samen met de leerkracht. Na de uitstap werden de opgedane kennis en indrukken verder verwerkt in de klas. Informatie en materiaal die tijdens de schooltrip werden verzameld, kregen een plaatsje in het schoolmuseum.

Het rudimentaire lessenpakket van de Wet Nothomb, dat zich beperkte tot lezen, schrijven, rekenen, godsdienst en afhankelijk van de lokale noden, ook noties van een tweede taal, (16) werd door de Liga uitgebreid met creatieve vakken zoals tekenen, muziek en gymnastiek. Ook de natuurwetenschappen

kregen een prominente plaats in het curriculum. Van godsdienstonderwijs was geen sprake.

Veel elementen uit het plan van de Liga vonden hun oorsprong in *L'instruction du peuple*, dat Pierre Tempels (1825-1923) al in 1865 publiceerde. Nadat de Liga het project goedkeurde, werd het verspreid over diverse pedagogische verenigingen, waar het eerder lauw werd onthaald. Deze weinig enthousiaste reactie kan gedeeltelijk toegeschreven worden aan de zware verkiezingsnederlaag van 1870, waarbij de liberale partij, verscheurd door een interne strijd tussen progressisten en doctrinairers, uitgeteld in de touwen lag. Maar bovenal vonden velen het plan te ambitieus. Dat vond ook het Gentse Willemsfonds. Niettegenstaande er heel wat positieve punten opgenomen waren in het voorstel, had het fonds vooral bedenkingen bij de organisatie van de schoolcomités. Deze zouden, naar de visie van de Liga, onafhankelijk van de gemeentebesturen functioneren, terwijl het Willemsfonds ze eerder ondergeschikt vond, zoals in Gent toen al het geval was.

De Liga richtte nooit een onderafdeling op in de Arteveldestad, voornamelijk omdat verschillende andere verenigingen, zoals het eerdergenoemde Willemsfonds, het Van Crombrughe's Genootschap en Tael is gansch het Volk, reeds op hetzelfde terrein actief waren in Gent. Een aantal Gentse spelers vond de Liga overigens te Fransgezind, hoewel officieel in haar programma ook aandacht werd besteed aan onderwijs in het Nederlands. Belangrijk om te melden is ook dat het Vlaamsgezinde karakter van deze Gentse drukkinggroepen in schrill contrast stond met de franstaligheid van toplui van de Gentse scholencommissie, zoals onderwijsschepenen August Wagener (1829-1896) en François Laurent (1810-1887). Toch mogen we hieruit niet concluderen dat de opvattingen van de Liga in Gent geen ingang vonden, integendeel. We mogen de rol niet vergeten van de progressistische loge La Liberté. Naarmate de schoolstrijd heviger werd, verwelkomde de loge heel wat onderwijzers onder de nieuwe leden. Verschillende logebroeders zetelden daarenboven, toen of later, in de Gemeenteraad of waren lid van de Liga. (17) Uiteindelijk mogen we ook niet uit het oog verliezen dat de Liga is ontstaan in de schoot van de Brusselse loge La Libre Pensée.

De Modelschool in Brussel

Om het scepticisme een halt toe te roepen ging de Liga in 1873 over tot de oprichting van de Modelschool in Brussel waarin ze haar pedagogische idealen in de praktijk kon brengen. Charles Buls verzocht de Brusselse architect

Ernest Hendrickx (1844-1892) om een gebouw te ontwerpen dat deze principes ook architecturaal ondersteunde. Zoals de naam deed vermoeden moest de instelling tot voorbeeld dienen voor andere gemeenten die een lagere school wilden bouwen. De school zelf bestond slechts tot 1883, waarna ze werd omgevormd tot een normaalschool. Maar het architecturale model van de school zou langer blijven voortbestaan.

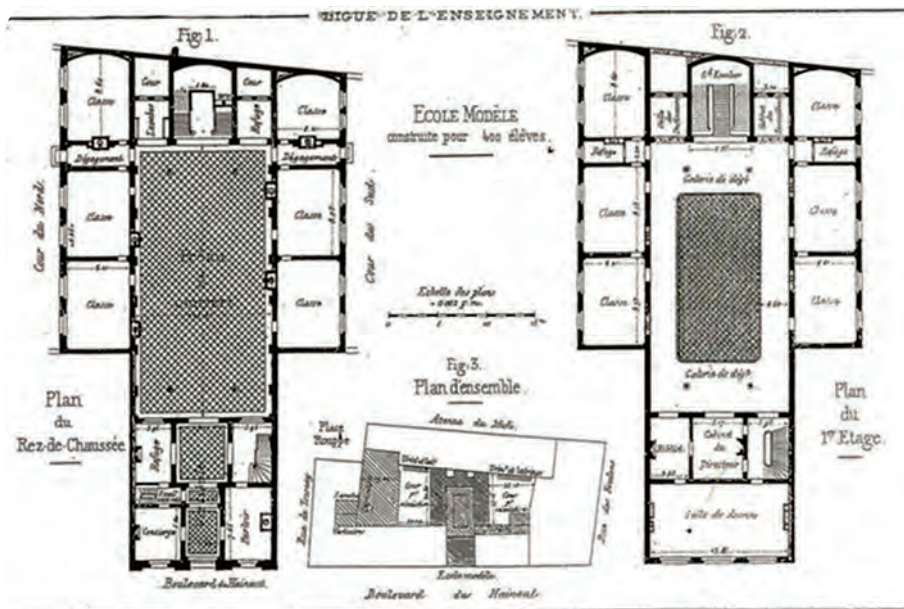
De school nam een bescheiden oppervlakte van 1500 m² in beslag en was voorzien op een 400-tal leerlingen. Een overdekte hal (préau), waarrond de twaalf klassen gegroepeerd waren, domineerde het geheel. Ze vormde het centrum van de school en had twee troeven: circulatie en controle. Het was de verzamelplaats voor de leerlingen voor en na de lessen en fungeerde als speelplaats bij slecht weer. Dit gegroepeerde klassengebouw lag achter het voorgebouw waar de directeur ook zijn bureau had. Zo ontsnapte niets aan zijn toezicht. Verder had de school ook nog twee speelplaatsen, een tekenzaal, een turnzaal en een muziekklas. Ook waren er plannen voor een schoolmuseum.

Afb. 5. Zicht op de speelplaats en de turnzaal.
Postkaart, eerste kwart 20ste eeuw. Collectie Liberas.

Het 'schoolvoorbeeld' werd in 1878 opgenomen in het toonaangevende modelboek voor scholenbouw *Les écoles publiques en Belgique et Hollande*:

construction et installation van Félix Narjoux (1836-1891). Ook in andere toonaangevende architectuurpublicaties kreeg het project veel aandacht. Daarnaast droeg de doorgedreven propaganda van de Liga zelf bij tot de succesvolle verspreiding van dit scholentype. Overigens bevatten sommige oudere modelboeken vooral voorbeelden die pasten in een landelijke setting. (18) De Modelschool was geschikter voor een stedelijke context. In zekere zin vulde de Liga zo een gat in de markt. In de laatste decennia van de 19de eeuw werden dan ook heel wat scholen met een dergelijke structuur opgetrokken, niet alleen in Brussel – zoals de Gemeenteschool nr. 13 op het Anneessensplein (1880), om er slechts een te noemen – , maar ook daarbuiten zoals de Leopoldschool in Oostende (1898). In Gent zou dit model al vrij vroeg navolging krijgen, want architect Van Rysselberghe nam dit type ook over in zijn ontwerp voor het Institut de Kerchove.

Afb. 6. Grondplan van de Modelschool in Brussel. *L'Ecole Modèle* (1880).

Nieuwe locatie voor de school

Zoals reeds eerder gezegd, werd de bestaande school al snel te klein. Raadslid Charles Van Hollebeke (1831-1895), die het probleem in de zitting van 23 december 1878 aankaartte, wees ook op de expansie van het vrije onderwijs-

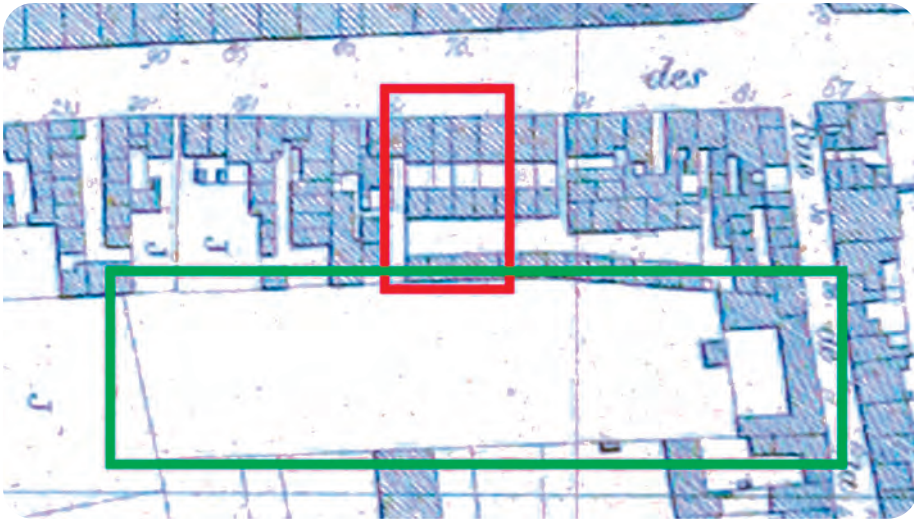
net. Zo was er kort voordien een pand aangekocht aan de Poel door een ‘geestelijke gemeenschap’ om er een school in onder te brengen. Schepen Louis Vermandel (1820-1908) wees erop dat de stad de aankoop ervan had geëvalueerd, maar dat men uiteindelijk dat gebouw niet geschikt vond voor een school. Daarnaast speelde Van Hollebeke ook op het gevoel van de gemeenteraadsleden door op het ‘gevaar’ te wijzen dat ouders hun kinderen naar een vrije school dreigden te sturen, door de gebrekkige infrastructuur. Een van de raadsleden bevestigde overigens dat hij zijn dochters van de school had gehaald om deze reden.

De smeekbede van het achtbare lid kreeg snel gevolg, want in februari 1879 kocht de stad het huis van professor Victor Deneffe (1835-1908) in de Pollepelstraat. Voor 85.000 frank wisselt de eigendom, met een oppervlakte van 3439 m², van eigenaar. Het perceel lag volledig ingesloten door de tuinen van de statige herenhuizen van de Savaan- en Bagattenstraat, geheel volgens de bouwvoorschriften van de overheid. De reglementen stipuleerden dat een school moest afgescheiden zijn ‘van de aanpalende woningen, afgeschermd van miasmatische invloeden (19) en zodanig gesitueerd is zodat lawaai van buitenaf de orde en de rust niet kunnen verstoren.’ Bovendien lag de school dichter dan andere locaties bij de muziekacademie, die door veel leerlingen werd bezocht. Men hield er rekening mee dat zich in de onmiddellijke omgeving een wijk voor een meer gegoede burgerij ontwikkelde, het doelpubliek van de school.

Waar komt de ingang?

Wel bleek de toegang tot de school een probleem te zijn. Een ingang vanaf de Savaanstraat was niet mogelijk door ‘bijzondere omstandigheden’ (20) en de Pollepelstraat zelf was te smal, dus plande architect Adolphe Pauli (1820-1895) eerst een toegang langs de statigere Bagattenstraat via een overdekte gaanderij. Om die te realiseren dienden wel een tiental beluikhuizen te worden onteigend en gesloopt. Nadat de onderhandelingen met de eigenaar op niets uitdraaiden, verzocht de stad eind februari aan de nieuwe stadsarchitect Van Rysselberghe een kostenraming te maken voor de verplaatsing van de ingang naar de Pollepelstraat.

Van Rysselberghe voorzag verschillende scenario’s. De kosten voor de onteigening van de beluikhuizen niet meegerekend, bleek het scenario met het behoud van de ingang aan de Bagattenstraat eigenlijk voordeliger. Niet alleen was een galerij vanaf die straat korter (29 meter vs. 43 meter), ook zou de verplaatsing ervan naar de Pollepelstraat extra afbraakkosten met zich meebrengen.

Afb. 7. Grondplan van de buurt met het huis Deneffe en bijhorende grote tuin (groen kader). Het rode kader duidt de beluikhuisjes aan die moesten wijken voor een toegang in de Bagattenstraat. Dat plan ging evenwel niet door. Rechts de nog nauwe Pollepelstraat, waar een ingang gemaakt werd. Deze steeg werd in 1881 verbreed (zie Het Profiel, GVSALM, 2021 nr. 3). Bewerkt detail uit het Plan Gevaert-Vanimpe, 1878. Collectie Universiteitsbibliotheek Gent.

gen. De architect was duidelijk een voorstander van het behoud van het scenario Bagattenstraat ‘pour la réussite du bâtiment’. Zijn argumenten waren vooral esthetisch van aard. Uit zijn verdediging blijkt dat de overdekte hal meteen een heel prominente plaats innam in het schoolgebouw en de architecturale blikvanger moest worden van het complex. De architect benadrukte sterk het belang van de eerste indruk wanneer de bezoeker de ruimte frontaal betrad. Door de toegang opzij te plaatsen zou dit effect sterk verminderen. (21) Het is daarbij belangrijk te melden dat het geen optie was om het gebouw een kwartslag te draaien, want dan kwam de lichtinval in de klassen in het gedrang. Die waren, geheel volgens de officiële voorschriften voor scholenbouw, op de noord-zuidas georiënteerd,

Toch bleef het gemeentebestuur bij haar besluit om de ingang aan de Pollepelstraat te voorzien. De aanleg van de galerij langs de noordelijke afsluitmuur zou het minste werk betekenen. Daarvoor dienden wel de keuken, wasplaats en een serre van het huis Deneffe afgebroken te worden. Tot dan toe was het de bedoeling geweest om het huis te bewaren als woning van de direc-

trice. Van Rysselberghe was evenwel niet tevreden met een dergelijke oplossing. Hij raadde dan ook aan om in te stemmen met een duurder scenario waarbij het hele huis Deneffe zou worden gesloopt en vervangen door een nieuw volume. (22) Om de doorstroming te garanderen, werd de straat verbreed met een aangepaste nieuwe rooilijn.

Het is belangrijk om op te merken dat bij deze aanpassing van het project aan het klassengebouw met de centrale overdekte hal dus nauwelijks iets moest gewijzigd worden. Overigens is het niet duidelijk wanneer en op wiens initiatief het idee van deze centrale hal precies in het ontwerp is gesloopen. We beschikken alleen over het rudimentaire voorontwerp – eerder een schets dan een echt ontwerp – van Pauli, die voor een langgerekt gebouw leek te kiezen. In Pauli's scenario vervult de overdekte gaanderij vooral de functie van entrée à sec voor de leerlingen. (23) De archieven zwijgen over de ontwerpfase tussen de aankoop van het huis Deneffe (februari 1879) en het verzoek van de Gemeenteraad om de ingang te verplaatsen (februari 1880). Enkel in de gemeenteraadszitting van 14 juni 1879 komen we te weten dat 'wat de plans aangaat, de bouwmeester [...] er zich mee bezig [houdt].' (24) Op dat moment was Pauli nog stadsarchitect. Hij werd in oktober van dat jaar opgevolgd door Van Rysselberghe.

Is bij zijn aantreden ook het idee voor de centrale hal geïntroduceerd? Hoewel we hierover enkel kunnen speculeren, zijn er toch een aantal elementen die daarvoor pleiten. In de periode dat de modelschool werd afgewerkt (1875) verbleef Van Rysselberghe als leerling-architect in Brussel, waar hij overigens meewerkte aan de bouw van een aantal gemeentescholen. In december 1879 verscheen een bijdrage over de Modelschool in het toonaangevende architectuurtijdschrift *L'Émulation*.

In de volgende aflevering gaan we dieper in op het verloop van de bouwwerken en bespreken we de (infra)structuur en het interieur van deze uitzonderlijke school. Ook bekijken we de plaats die deze 'modelschool' inneemt in het omvangrijke scholenoeuvre van architect Van Rysselberghe en de invloed op de verdere ontwikkeling van het Gentse scholenpatrimonium.

Noten

Afkortingen. *GB: Gemeentebulletijn van de Stad Gent; R: Rapport sur l'administration et la situation de la Ville de Gand pendant l'année XYZ.*

Literatuur en nadere bronbeschrijvingen: zie deel 2 in volgend GT nummer.

- Het eerste normaalschoolonderwijs voor meisjes in Gent werd vanaf 1844 georganiseerd in de school van Thérèse Hofman (1810-1884). Oorspronkelijk was dit een privéschool. De diploma's werden erkend vanaf 1849.
- *GB*: (1911), zitting d.d. 31/07/1911, p. 64-75.
- *R*: (1862), p. 65.
- Voordien, onder schepenen Andries, waren er al een aantal kleine aanpassingen gebeurd, zoals de plaatsing van een overdekte gaanderij om de leerlingen te ontvangen, maar dat kon de capaciteitsproblemen niet verhelpen.
- Het was een courante praktijk van de stad om stadsscholen te noemen naar lokale (liberale) politici of donateurs die zich hadden ingezet voor het stedelijk onderwijs. Denken we maar aan de Andriesschool, Callierschool, Laurentinstituut, etc.
- *GB*: (1893), zitting d.d. 20/11/1893, p. 977-986.
- *Wegwijzer der Stad Gent* (1898), p. 249.
- Stadsarchief Gent. Reeks U. Onderwijs. Nr. 39. Ecole primaire supérieure. Organisation. Règlement d'ordre intérieur. "Des notions des sciences naturelles applicables aux usages de la vie."
- Steels (1978), p. 238.
- *R*: (1877). Hoewel het gaat om het curriculum van de betalende jongensscholen, waren wellicht heel wat vernieuwende elementen ook terug te vinden in het programma van de betalende meisjesscholen.
- *GB*: (1886), zitting d.d. 02/08/1886, p. 735
- Leakey (1897), p. 47-49.
- Ook hier mogen we het overwegend anglicaanse doelpubliek niet uit het oog verliezen. Leakey was zelf pastor.
- *GB*: (1879), zitting d.d. 17/03/1879, p. 91-95.
- *R*: (1879), p. 69. Eigen markering.
- Dit was het wettelijk opgelegde minimum. Heel veel scholen boden wel meer vakken aan, waaronder aardrijkskunde en vaderlandse geschiedenis.
- Vermeir en Tyssens (2016), p. 165-204. Opvallend zijn o.a. de namen van prof. dr. Victor Deneffe (vanaf 1882), Jules Guéquier (kort Schepenen van Onderwijs in 1878-79) en de latere Schepenen van Onderwijs Félix Cambier. Ook minister Rolin-Jaequemyns was kort lid van La Liberté, met name van 1868 tot 1872.
- Een bekend voorbeeld is het modelboek van Jean-Lambert Blandot (1835-1885). Het werd opgesteld ter illustratie van de scholenbouwcampagne van 1852. Er volgde een herwerking in 1864, met meer voorbeelden uit de stedelijke context. Met de, inmiddels verdwenen, Callierschool van architect Adolphe Pauli (1860) werd ook een Gents voorbeeld opgenomen.

- Eigen vertaling. *“Il doit être à l’abri de toute influence miasmatique et situé de manière que les bruits du dehors ne puissent troubler l’ordre et le silence.”* Zie: Siffer (1896), p. 10. In de eigenlijke wettekst staat er overigens niet miasmatique (met ziekteverwekkende dampen/miasmen), maar malsaine (ongezond). Zie: Narjoux (1878), p. 28.
- *GB*: (1879), zitting d.d. 10/02/1879, p. 25.
- Stadsarchief Gent. Reeks F. Stadsgebouwen. F511. Brief van Charles Van Rysselberghe aan een schepen, d.d. 25/02/1880.
- *Ibid.* Brief van Charles Van Rysselberghe aan een schepen, d.d. 02/03/1880.
- *Ibid.* Brief van Adolphe Pauli aan een schepen, d.d. 28/01/1879: ‘L’entrée placée dans la rue des baguettes donne accès à une vaste préau couvert servant de salle d’attente et de salle de récréation [...]. Dans le prolongement du préau couvert se trouve le vestibule et l’escalier à double rampe conduisant à l’étage. A droite et à gauche de larges galeries éclairées par le haut établissent une communication facile avec les classes ainsi qu’avec le corps du bâtiment destiné aux pensionnaires.’
- *GB*: (1879), zitting d.d. 14/06/1879, p. 271.

Aandacht!

Berichten aan alle leden sturen is een kostbare zaak en bovendien een weinig snelle aangelegenheid.

Per e-mail gaat dat veel sneller. Daarom hebben we jouw e-mailadres nodig.

Mocht je het nog niet doorgegeven hebben, dan ontvingen we graag vandaag nog.

Maak reclame voor GT!

Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend. Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze stad weten dikwijls niet dat dit tijdschrift bestaat... En nochtans: voor wie een woordje wil meepraten over de Gentse geschiedenis is GT een absolute must.

Mond tot mond reclame is de beste publiciteit!

CORRECTIE

EEN MODELSCHOOL VOOR DE STAD: BOUWGESCHIEDENIS VAN HET DE KERCHOVE-INSTITUUT (1879-1882)

Deel 1. Voorgeschiedenis en maatschappelijke context van de oprichting van een lagere hoofdschool voor meisjes

Jan Steeman

Noten

Afkortingen. *GB*: Gemeentebulletin van de Stad Gent; *R*: Rapport sur l'administration et la situation de la Ville de Gand pendant l'année XYZ.

Literatuur en nadere bronbeschrijvingen: zie deel 2 in volgend GT nummer.

- (1) Het eerste normaalschoolonderwijs voor meisjes in Gent werd vanaf 1844 georganiseerd in de school van Thérèse Hofman (1810-1884). Oorspronkelijk was dit een privéschool. De diploma's werden erkend vanaf 1849.
- (2) *GB*: (1911), zitting d.d. 31/07/1911, p. 64-75.
- (3) *R*: (1862), p. 65.
- (4) Voordien, onder schepenen Andries, waren er al een aantal kleine aanpassingen gebeurd, zoals de plaatsing van een overdekte gaanderij om de leerlingen te ontvangen, maar dat kon de capaciteitsproblemen niet verhelpen.
- (5) Het was een courante praktijk van de stad om stadsscholen te noemen naar lokale (liberale) politici of donateurs die zich hadden ingezet voor het stedelijk onderwijs. Denken we maar aan de Andriesschool, Callierschool, Laurentinstituut, etc.
- (6) *GB*: (1893), zitting d.d. 20/11/1893, p. 977-986.
- (7) *Wegwijzer der Stad Gent* (1898), p. 249.
- (8) Stadsarchief Gent. Reeks U. Onderwijs. Nr. 39. Ecole primaire supérieure. Organisation. Règlement d'ordre intérieur. "Des notions des sciences naturelles applicables aux usages de la vie."
- (9) Steels (1978), p. 238.
- (10) *R*: (1877). Hoewel het gaat om het curriculum van de betalende jongensscholen, waren wellicht heel wat vernieuwende elementen ook terug te vinden in het programma van de betalende meisjesscholen.
- (11) *GB*: (1886), zitting d.d. 02/08/1886, p. 735
- (12) Leakey (1897), p. 47-49.
- (13) Ook hier mogen we het overwegend anglicaanse doelpubliek niet uit het oog verliezen. Leakey was zelf pastor.
- (14) *GB*: (1879), zitting d.d. 17/03/1879, p. 91-95.
- (15) *R*: (1879), p. 69. Eigen markering.
- (16) Dit was het wettelijk opgelegde minimum. Heel veel scholen boden wel meer vakken aan, waaronder aardrijkskunde en vaderlandse geschiedenis.
- (17) Vermeir en Tyssens (2016), p. 165-204. Opvallend zijn o.a. de namen van prof. dr. Victor Deneffe (vanaf 1882), Jules Guéquier (kort Schepenen van Onderwijs in 1878-79) en de

- latere Schepen van Onderwijs Félix Cambier. Ook minister Rolin-Jaequemyns was kort lid van La Liberté, met name van 1868 tot 1872.
- (18) Een bekend voorbeeld is het modelboek van Jean-Lambert Blandot (1835-1885). Het werd opgesteld ter illustratie van de scholenbouwcampagne van 1852. Er volgde een herwerking in 1864, met meer voorbeelden uit de stedelijke context. Met de, inmiddels verdwenen, Callierschool van architect Adolphe Pauli (1860) werd ook een Gents voorbeeld opgenomen.
- (19) Eigen vertaling. “*Il doit être à l’abri de toute influence miasmatique et situé de manière que les bruits du dehors ne puissent troubler l’ordre et le silence.*” Zie: Siffer (1896), p. 10. In de eigenlijke wettekst staat er overigens niet miasmatique (met ziekteverwekkende dampen/miasmen), maar malsaine (ongezond). Zie: Narjoux (1878), p. 28.
- (20) GB: (1879), zitting d.d. 10/02/1879, p. 25.
- (21) Stadsarchief Gent. Reeks F. Stadsgebouwen. F51¹. Brief van Charles Van Rysselberghe aan een schepen, d.d. 25/02/1880.
- (22) Ibid. Brief van Charles Van Rysselberghe aan een schepen, d.d. 02/03/1880.
- (23) Ibid. Brief van Adolphe Pauli aan een schepen, d.d. 28/01/1879: ‘L’entrée placée dans la rue des baguettes donne accès à une vaste préau couvert servant de salle d’attente et de salle de récréation [...]. Dans le prolongement du préau couvert se trouve le vestibule et l’escalier à double rampe conduisant à l’étage. A droite et à gauche de larges galeries éclairées par le haut établissent une communication facile avec les classes ainsi qu’avec le corps du bâtiment destiné aux pensionnaires.’
- (24) GB: (1879), zitting d.d. 14/06/1879, p. 271.

ONTSPORINGEN BIJ DE GENTSE ALEXIANEN ONDER BISSCHOP TRIEST (1621-1657)

Marc Hanson

In de middeleeuwen stonden de cellenbroeders, in Gent meestal schokkebroers genoemd, later officieel alexianen, in voor het verzorgen van vooral arme, stervende zieken, het begraven van doden en het opvangen (opsluiten) van krankzinnigen. In de tijd van bisschop Triest, tijdens de Contrareformatie dus, kleurden deze Gentse broeders geregeld buiten de lijntjes. Dat zou later nog enkele keren gebeuren en ook toen zou dat gedrag schandaal verwekken in de stad. In deze bijdrage focussen we niet op die wantoestanden, maar op de vraag hoe het zover kon komen dat sommige broeders, die de plechtige geloften van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid hadden afgelegd, zich zo (zwaar) konden misdragen. Welke zijn de belangrijkste verklaringen voor die aberraties?

Van lekenbroeders tot religieuze orde

In een driedelig artikel in *Ghendtsche Tydinghen* schetst Devriese (2019) leven en werk van vrome leken, mannen en vrouwen, die in Gent tijdens de middeleeuwen zieken verzorgden, geesteszieken opsloten en doden begroeven (afb. 1). Hij verklaart ook hun vele en soms vreemde namen, zoals in Gent: schokkebroers. Daarvan is cellenbroe(de)rs de best gekende en meest verspreide. Gaandeweg gingen dergelijke personen samenleven. Ze deden immers hetzelfde werk en hadden gemeenschappelijke interesses, net als de begijnen en begarden. De cellenbroeders groeiden zelfs uit tot een religieuze orde. Ze kregen de naam van alexianen, naar hun patroonheilige Alexius. Ze werden in 1459 door paus Pius II erkend.

In de eerste helft van de zeventiende eeuw was deze orde actief in meerdere Vlaamse en Brabantse steden. De Gentse cellenbroeders woonden op de smalle en smerige Schokkebroedersvest, een zware stenen wal bij de Sint-Michielsstraat en de twaalfde-eeuwse verdedigingsgracht, die Houtlei genoemd werd, later Oude Houtlei (afb. 2 en 3). Ze verbleven in oude en vochtige gebouwen, die het calvinistisch bewind hadden overleefd, omdat ze toen ge-

bruikt waren als gevangenis en collocatiehuis, waarin vermogende families al of niet vermeende krankzinnige leden lieten opsluiten. De tijdgenoten stonden in het algemeen positief tegenover de broeders, omdat ze in hun ogen onaangenaam maar noodzakelijk werk deden, taken waarvoor de meeste mensen hun neus ophaalden.

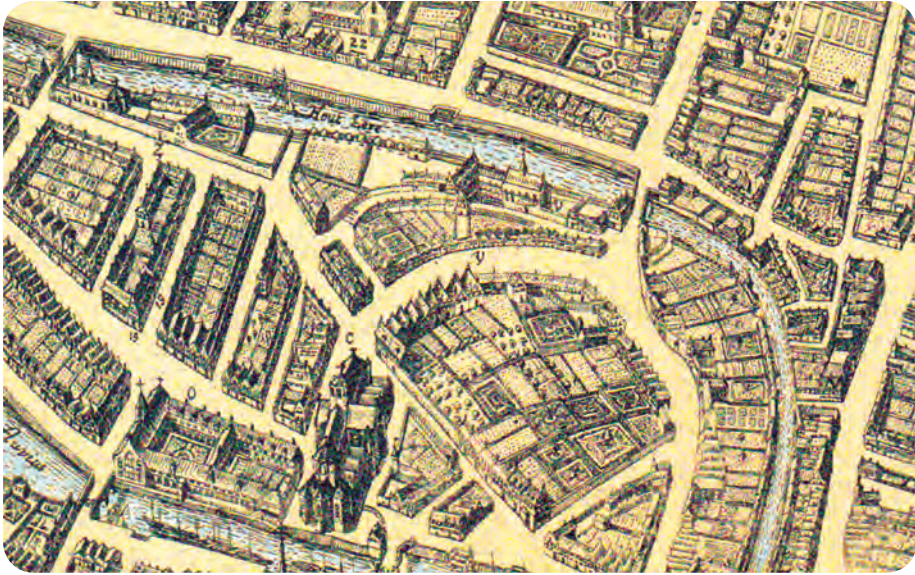

Afb. 1. Rijke begrafenis, vermoedelijk in een kerk, met priesters, (kostbare!) kaarsen, lijkstrijders... en invalide bedelaars. Tekening van Gustave Doré (1832 – 1883) in: H. de Balsac (1799 - 1850), *Les Contes drolatiques*, 13de uitg., Garnier, Parijs.

Een soepele Regel vereist zelfdiscipline

De cellenbroeders namen de soepele kloosterregel van Augustinus aan en kozen de heilige martelaar Alexius als patroon. Vandaar hun officiële naam: alexianen. Voor de kerkelijke hiërarchie: *Congregatio Fratrum Alexianorum Cellitarum met als kenspreuk: Caritas Christi urget nos (Christelijke liefdadigheid dwingt ons)*.

Naast het contemplatieve leven van de broeders, hield de regel ook rekening met de zware pastorale taken van de alexianen buitenshuis en hij liet hen hierin een grote vrijheid en zelfstandigheid. Dit veronderstelt echter een grote mate van zelfdiscipline. Wanneer die bij een broeder (tijdelijk) ontbreekt, gaat de regel ervan uit dat de overste of iemand anders zijn medebroeder daar hofelijk, maar gedecideerd op aanspreekt, zodat het ontstane kwaad niet erger wordt. Het is duidelijk dat sommigen die vrijheid en verantwoordelijkheid niet aankonden en niet of onvoldoende werden gecorrigeerd. Ernstige ontsporingen konden dan niet uitblijven (afb. 4).

Afb. 2. Detail uit Hondius' stadsplan van Gent, opgenomen in Sanderus' Flandria illustrata. Goed herkenbaar boven: de Houtlei met alexianenkapel en eerder onaanzienlijke kloostergebouwen. Onderaan de Sint-Michielskerk en links er van het predikherenklooster met twee pandhoven.

Afb. 3. Zicht op het klooster van de alexianen ca. 1820. De broeders waren toen al ruim twee decennia eerder door de Fransen uit hun klooster verdreven. De kapel met barokke dakruiter werd in 1681 ingewijd. Ook de vleugel met de trapgevel dateert uit de 17de eeuw.

De broeders van de christelijke scholen verwierven het complex in 1863.
Aquarel van J.-B. J. Wynantz in De Zwarte Doos.

Afb. 4. Tafereel in een louche herberg. Een deerne zit in de beurs van een dronken en vrijende klant. Gravure naar Quinten Matsys, Koninklijke Bibliotheek, Prentenkabinet. Uit Vanhemelryck (2004).

Ergerlijke wantoestanden aangepakt

Ondanks de sterke inzet van de Contrareformatie op kerkelijke discipline en authentieke geloofsbeleving, verwijzen talrijke bronnen uit de zeventiende eeuw naar het pover religieus leven en de ontoereikende godsdienstige kennis van de Gentse broeders. Goed menende gelovigen en zeker de diocesane overheid, bisschop Triest voorop, ergerden zich blauw aan de (nachtelijke) uitpattingen van sommige broeders. De klachten waren talrijk en uiteenlopend: scheldpartijen en handgemeen, herbergbezoek, openbare dronkenschap, diefstal in sterfhuizen, organiseren van spelen in het klooster, ook met leken, overnachten van mannen en vrouwen in het klooster, geld van het klooster ontvreemden, zelfs onvrijwillige doodslag, enzovoort. Op den duur beval bisschop Triest in 1636 een onderzoek naar de handel en wandel in het klooster, dat leidde tot het ontslag en de opsluiting in de bisschoppelijke gevangenis van de *pater* (vader), die optrad als overste (Pauwels, 2020).

Geen of onvoldoende geestelijke begeleiding

Gestudeerde personen van rang en stand dachten er zelfs niet over na om het zware werk van de cellenbroeders uit te voeren. Degenen die lid werden van de alexianen behoorden nagenoeg uitsluitend tot de lagere volksklasse. Boven hun onderkleed droegen ze een eenvoudig bruin habijt. In de stad werd dat vervolledigd met een grijze mantel en een vierkante kap als hoofddekseel (zie Devriese, 2019). De meesten hadden alleen wat elementair lees- en schrijf-onderricht en catechismusles gekregen. Ze waren bijgevolg weinig of niet onderlegd in de geloofswaarheden. Een kandidaat-broeder moest minstens twintig jaar zijn en een ‘examen’ over de christelijke leer afleggen. Verder moest hij ongehuwd, van onberispelijk gedrag en vooral sterk en gezond zijn met het oog op het zware (ook nachtelijke) werk. In een tijd van oorlogen (tegen de protestanten en de Fransen), bovendien samenvallend met de ‘kleine ijstijd’ met mislukte oogsten, voedselschaarste, honger en armoede en geregelde uitbraken van de vreselijke pest, was een dak boven het hoofd en werk voor sommige jonge mensen veel belangrijker dan een ware religieuze ‘roeping’.

Na de grote veranderingen en verbouwingen van de laatste jaren zowel aan de Oude Houtlei als aan de Sint-Michielsstraat, is de kapel, gebouwd bovenop een oude vestingmuur, nu goed te zien (afb. 5 en 6). Op de vier hoogfeesten van het kerkelijk jaar trokken de broeders naar de vlakbij gelegen Sint-Michielskerk, waar ze te biecht en te communie gingen. Op de Onze-Lieve-Vrouwdagen gingen ze alleen ter communie. Het veelvuldig of zelfs dagelijks de communie ontvangen, ook door minderjarigen, werd pas een praktijk vanaf het pontificaat van Pius X (1903-1914). De meeste broeders – het klooster telde er toen maar een tiental – wilden liever vaker de communie ontvangen, maar de pastoor stimuleerde dit niet. Hij zag er tegenop de hostie op de tong in de geopende mond van de broeders te leggen. Die kwamen immers geregeld met allerlei zieken en ziekten in aanraking. De pastoor leidde ook de schriftelijke verkiezing door de broeders van een overste (*pater*) voor een periode van drie jaar.

Geen duidelijk bestuur

De contacten van de pastoor van Sint-Michiels met de eenvoudige ‘begraafbroeders’ waren formeel en afstandelijk. Van een echte geestelijke begeleiding, zoals bijvoorbeeld bij de begijnen door de dominicanen of bij derde ordeleden van Sint-Franciscus door de minderbroeders, was er geen sprake. Veel parochiale waardering was er ook niet. Een beperkte erkenning van de

Afb. 5. Actueel gezicht op de alexianenkapel op een foto in 2021 genomen op de binnenkoer van de Residentie Colleghof aan de Sint-Michelstraat. De typisch barokke kapelvensters werden veel hoger dan normaal aangebracht. We zien ze in een schijnbare verdieping, beneden geflankeerd met betonnen nutsruimten. Deze werden tegen de vroegere vest aangebouwd. Voor een verdere beschrijving van deze eigenaardige site met verplaatste barokke poortomlijsting (niet in beeld): zie Devriese (2019).

Afb. 6. Dezelfde kapel gezien vanop de opgevulde Oude Houtlei (foto 2021). De benedenverdieping – de eigenlijke vestmuur – is hier gedeeltelijk open gemaakt en voorzien van kleinere vensters.

verdiensten van de broeders zou men kunnen zien in het feit dat er op het ommuurde kerkhof van Sint-Michiels (tot 1785 gelegen onder het huidige gelijknamige plein) toen een perk was, voorbehouden aan de alexianen. Op het grote houten kerkhofkruis prijkte een embleem met een pelikaan, die zijn jongen voedt met zijn eigen bloed: een krachtig symbool van de christelijke naastenliefde en opofferingsgezindheid van de cellenbroeders.

Het gebrek aan geestelijke begeleiding van de broeders werd ook niet op een hoger niveau opgevangen. De alexianen hadden geen algemene overste. Overkoepelende kapittelvergaderingen werden sinds mensenheugenis niet meer gehouden. De kloosters van de cellenbroeders behoorden tot vijf provincies: Vlaanderen, Holland, Brabant, Rijnland en Saksen. Zij verkozen elk een provinciaal, die zijn eigen kloosters visiteerde. De provincie Vlaanderen was echter geruisloos verdwenen, zodat het Gentse klooster tot geen enkele provincie meer behoorde. Daarom was de juridische positie ervan tegenover de diocesane overheid (bestuur van het bisdom) niet duidelijk. De adviseurs van bisschop Triest waren van mening dat de bisschop de bevoegdheid had om religieuzen die in zijn bisdom verbleven, te laten visiteren en eventueel te verhoren, veroordelen en straffen. Zijn officiaal (juridische verantwoordelijke) had de volle rechtsmacht over geestelijken in zijn bisdom, behalve in gevallen van moord en majesteitsschennis, waarvoor uitsluitend het burgerlijk gezag bevoegd was en de verdachte bij bewezen feiten doorgaans de doodstraf kreeg.

Concreet kwam het erop neer dat de aartspriester van het kathedraal kapittel, of als hij verhinderd was, de pastoor van Sint-Michiel, bij de professie van de cellenbroeders assisteerde. De bisschop van zijn kant gaf de schriftelijke toestemming voor de verkiezing van hun pater (overste) en mede-pater ('onder-overste'). Kortweg: het hoogste kerkelijke echelon, zowel van de orde als van het bisdom liet de broeders grotendeels aan hun lot over. Het trad niet proactief op met religieuze bijscholing, georganiseerde retraites of interprovinciaal overleg, maar hield het bij visitaties (inspecties), dan nog meest enkel na klachten. Geen wonder dus dat de religieuze kennis en inzet van de broeders beperkt bleef en dat ze af en toe een scheve schaats reden. Het was niet gemakkelijk om een minimum aan discipline te handhaven, als er geen gezaghebbende en sturende leider aanwezig was en als de individuele en gemeenschappelijke religieuze beleving zwak bleek, was het niet eenvoudig om in een kleine groep mannen, die voortdurend op elkaars lip leefden, een goede sfeer te creëren en te behouden.

Wereldlijke en kerkelijke overheid (te?) tolerant tegenover de broeders

We hebben gewezen op het vies, vuil en gevaarlijk werk dat de broeders verrichten, zoals het verzorgen van pestlijders en het begraven van doden, met uitzondering van kinderen, geestelijken en leden van goeude en belangrijke families. Na hun terugkeer in Gent na 1584 kregen de cellenbroeders er een nieuw gebouw bij om krankzinnigen op te vangen. Het klooster had toen ook een eigen cachot voor onhandelbare figuren en gestraften en een afgezonderd gelegen pesthuis. Rijke(re) families plaatsten er soms tegen vergoeding ook commensalen, familieleden die ze liever kwijt dan rijk waren. De beteren onder hen hielpen de broeders af en toe met allerlei karweien. Zelfs de kapelaan-majoor van het Spaans Kasteel deed in 1631 een beroep op de broeders toen sergeant Guzman van het garnizoen getroffen werd door de angstaanjagende pest. Ze brachten de pestlijder 's nachts over naar een barak buiten de Antwerpse poort om andere soldaten niet te besmetten. In de zomer van 1632 woedde de pest heel erg in Gent: in augustus alleen al vielen er veertig doden, zodat het klooster veel geld verdiende...

Zowel de stadsbestuurders als de diocesane overheid wisten maar al te goed dat niemand anders dan de broeders dit zware werk wilde doen. Ze waren op dit terrein onvervangbaar. Sommige steden, bijvoorbeeld Antwerpen en Brugge, steunden hen ook financieel. In Gent was dat niet het geval, wellicht omdat de stadskas toen, niet voor het eerst en het laatst overigens, bijna leeg was. Daarom trad zowel de stedelijke als diocesane overheid (te?) toegeeflijk op tegenover de broeders.

De stadsbestuurders hadden overigens nauwere contacten met de broeders dan de dignitarissen van het bisdom, die zelfs met enig dedain op hen neerkeken. Die laatsten traden slechts op in naam van de bisschop, nadat zijne excellentie steeds meer negatieve berichten over het klooster der alexianen had ontvangen. Als contrareformatorische bisschop zag hij zich als de bewaker van het morele, religieuze en intellectuele niveau van de seculiere en reguliere clerus van zijn bisdom. Tijdens zijn ambtstermijn visiteerde hij zelfs meerdere keren alle parochies van zijn bisdom. De visitatie van de kloosters liet hij over aan een kanunnik (en zijn medewerkers), die hem informeerde en bijstond als er daar ernstige problemen opdoken.

In tegenstelling tot bijvoorbeeld de bedelorden ondervonden de cellenbroeders voor hun specifiek werk geen concurrentie van andere kloosterorden. Door zijn feitelijk monopolie was het klooster verzekerd van een nooit opdro-

gende bron van inkomsten. Het was bovendien in Gent een publiek geheim dat de broeders onder hun habijt een eigen geldbeurs droegen, wat uiteraard in strijd was met de gelofte van armoede. Lang niet alle inkomsten uit het werk kwamen in de kloosterkas terecht. Omdat omwille van hun nachtwerk de strenge avondklok op hen niet van toepassing was, en omdat ze omwille van datzelfde werk op late uren wel eens in een herberg moesten zijn, bijvoorbeeld om een onhandelbare in hechtenis te nemen, was de verleiding groot om zelf wel eens een pot bier of een roemer wijn te drinken, te blijven plakken, het geld te laten rollen en daarna (zwaar) aangeschoten terug naar het klooster te sukkelen. Daar begon dan de beklimming van het Schokkebroersvestje...

Bronnen en literatuur

- Devriese L. (2019), Middeleeuws begraven door schokkebroers en matewijven in Gent. In *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 48, p. 172-184, p. 300-309 en p. 346-357. In de noten van de drie delen verwijst de auteur naar heel wat bronnen en literatuur.
- Pauwels, J. (2020), *Zwarte kappen*. Standaard Uitgeverij. Vlot geschreven historische roman waarvan de titel verwijst naar het vierkante hoofddekse van de alexianen. Ongeveer de helft van deze roman beschrijft de grove uitschuiers bij de broeders, waarbij ook de seksuele aberraties uitgebreid aan bod komen. De andere helft is gewijd aan een zeer eigenzinnige Brugse bisschop in dezelfde periode. Op het einde van het boek (p. 339-346) krijgt de lezer een overzicht van de door de auteur gebruikte bronnen en ondersteunende literatuur. De belangrijkste bronnen worden bewaard in het Rijksarchief Gent, De Zwarte Doos Gent en het KADOC te Leuven.
- Voor de kerkhoven van het Spaans Kasteel, zie Maréchal, G. (2018) 'Gamizoen, bevolking en parochie in de 17de eeuw.' In: *Het Spaans Kasteel Gent. Van dwangburch tot woonwijk* (red. F. Audooren), p. 78-79.
- Dit artikel is vooral gebaseerd op bronnen en literatuur vermeld bij Devriese (2019) en Pauwels (2020), aangevuld met het standaardwerk, *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, onder de hoofdredactie van Cloet, M. (1992).

Gewijzigde bankrekening

Betaal voortaan op onze nieuwe bankrekening bij KBC.

IBAN: BE22 7360 7611 4247 van "Heemkundige en Historische Kring Gent" te 9000 Gent.

STUWEN EN VROEG-INDUSTRIËLE BEDRIJVIGHEID AAN DE VIJFWINDGATEN

Adrien Brysse, Luc Devriese

In deze bijdrage een vluchtig beeld van de waterbouwkundige en vroeg-industriële situatie in de Vijfwindgatenbuurt. Van het hoogteverschil in waterpeilen tussen de Oude Schelde en de Neerschelde aan de Achtervisserij werd gebruik gemaakt om één of meer molens aan te drijven door middel van scheppraderen. Gezien het eerder geringe hoogteverschil waren dat watermolens van het onderslagtype: het water ‘valt’ op de bijna onderste schepplanken. Meer in het bijzonder wordt een aldaar actieve textielblekerij – ververij met een blauwselfabriek(je) beschreven. Dit produceerde ‘witmaker’ voor linnen uit een kobalt houdend erts dat tot poeder vermalen werd. Dit procedé verdrong het arbeidsintensieve bleken van linnen op natte grasvelden. Omstreeks 1850 werd het sterk vervuilen- de kobalt zelf vervangen door synthetisch ultramarijn.

De waterbeheersing via stuwen is voor Gent een uiterst belangrijk thema. Dit werd kort beschreven in het verdwenen populariserende tijdschrift *Gandavum* door Devriese (2006) en in veel breder kader met aanzienlijk meer detail door Gelaude (2010, 2018). Devriese en Gelaude (2009a en b) besteedden in het eveneens verdwenen (en vergeten) tijdschrift *De Heraut* van de Gentse gidsenbond speciaal aandacht aan de Oude Schelde en de stuwen aan de Vijfwindgaten. In het hiernavolgende beperken we ons tot het pre-industrieel gebruik aldaar van het verschil in waterpeilen als drijfkracht voor een typisch klein bedrijf in de eerste helft van de negentiende eeuw.

Pre-industrieel gebruik

Van het door de Vijfwindgatenstuwen geregelde verschil in waterpeil werd niet meteen, maar pas later, gebruik gemaakt om verschillende molens aan te drijven in de met stuwen afsluitbare ‘windgaten’ (afb. 1 en 2). Daarvoor moest gewacht worden tot de Sint-Pietersspei (abdij eigendom) op de Muinkschelde in onbruik geraakte. Dat gebeurde al in de 14de eeuw (Gelaude, 2018).

In het algemeen bleven watermolens en stuwen in bezit van de gemeenschap, in dit geval de Stad. Meerdere partijen konden immers in conflict komen bij dergelijke installaties: verantwoordelijken voor de stadsverdediging, schippers, molenaars en grote waterafnemers zoals linnenblekers. De vele uiteenlopende gebruikers van de waterlopen hadden specifieke eisen, gaande van een voorkeur voor stromend water tot stilstaand water, van drinkbaar water en grondstof voor productieprocessen, waswater voor huishoudelijk gebruik, tot en met afvalriool (Gelaude, 2021). Om nog te zwijgen van machtige instellingen zoals abdijen met belangen die niet zelden tegengesteld waren aan die van de Stad.

Afb. 1. Deze negentiende-eeuwse foto toont onderaan de Oude Schelde met aftakking naar de Neerschelde: het Vijfwindgatenvaardeken of (Klein) Scheldeken (foto SCMS, Zwarte Doos, Gentbrugge).

Amateuristische would-be ondernemers

De dikwijls amateuristische aanpak door de would-be ondernemers in het begin van het industriële tijdperk, blijkt duidelijk uit het exploitatiecontract voor de blekerij annex katoenspinnerij ingericht naast de kleine volwatermolen,

rechtover de zoutziederij Mouria (Mourau) in de Lange Violettestraat bij de Vijfwindgaten. Tijdens de Franse overheersing was de blekerij eigendom van Josef Rigaux, ‘ouvrier tisserant’, die het bedrijf in 1811 verkocht aan Jan De Bare - Van Doorne. Na verwerving in 1827 richtten Jozef Thomas (De Reyter), ‘lijnwaerder – katoenbleker’, en zijn echtgenote Barbara Timmermans er een katoenblekerij – annex spinnerij in, met maximale benutting en extreme uitbouw van deze afhankelijkheid van de gewezen stadsvolmolen.

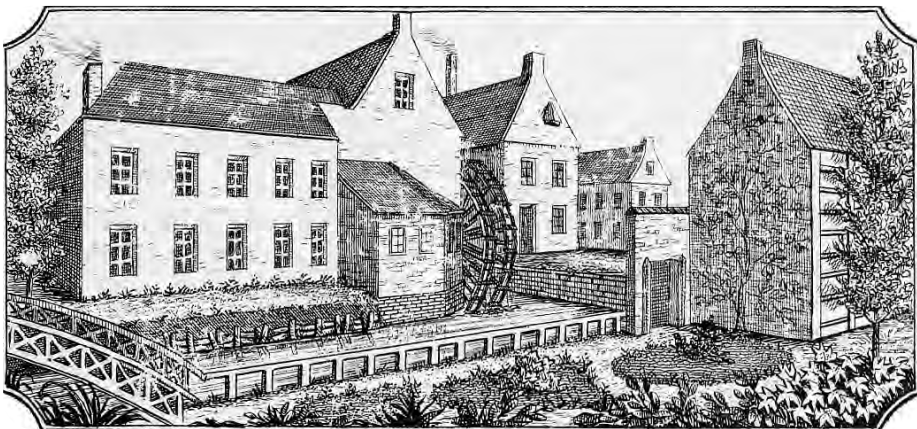

Afb. 2. Het woord windgaten heeft niets te maken met het natuurverschijnsel wind, wel met het opwinden van stuwdeuren. Dit zien we hier duidelijk geïllustreerd: een van de vijf ‘gaten’ met bakstenen overwelling en twee windassen om de stuwdeuren op te draaien en neer te laten (foto SCMS).

Guido Deseyn (1989) vond in een dossier van een gedwongen verkoop in 1831 van het bedrijf De Reyter belangrijke info die een goed beeld geeft van

het roerend en onroerend bezit van een textiel-kmo in die tijd. Het bedrijfje bestond, volgens de procesakten, uit een ‘dampbleekerij (stoomblekerij) met perskamer, waschplaets, wagenhuys, peerdestal, plaets voor het dampwerktuig (waarschijnlijk een kuip om waterdamp te produceren), plaets voor den dampketel, lijmkamer, garancerie voor verwerking van garance (rode kleurstof: meekrap), plaets voor het brand-werktuig (de stoommachine, waarschijnlijk) en de ververij’.

Na een gedwongen verkoop door faillissement werd de blekerij verworven door de gebroeders Karel en Lodewijk Schouteeten, fabrikanten. Afb. 3 geeft een mooi beeld van hun bedrijf aangedreven door een watermolen van het onderslagtype. Dit brengt voldoende drijfkracht op om sommige machinerieën te laten draaien samen met het molenrad.

Afb. 3. Het hoogteverschil in waterpeil tussen het water van de Oude Schelde en de Neerschelde doet een scheprad draaien (watermolen van het onderslagtype). Dit kon één of meerdere molens aandrijven. Rechts de hoge droogschuur voor het gebleekt, eventueel geverfd linnen. Detail van een porseleinkaart in de jaren 1820-1840 gemaakt in opdracht van de toenmalige eigenaars Schouteeten -Alexis.

De spinnerij kwam in handen van de fabrikant Reyer (de hogervermelde De Reyter of Ryckx?), die de aankoopprijs met een percentage van de opbrengst op de verkoop van zijn gesponnen katoen moest aflossen.

Dit alles toont aan hoe de Gentse textielindustrie tot ca. 1840 met vallen en opstaan, en talrijke eigenaarswissels, de opeenvolgende katoencrisissen doorworstelde. Door het zo rationeel mogelijk omgaan met bestaande bedrijfsge-

bouwen (dikwijls in oude kloosters, kastelen of molens) en lage arbeiderslonen (denk aan de katoenopstand van 1839) kon de weg worden geëffend voor een tweede generatie katoenfabrikanten. Die zouden, in vergelijking met hun voorbeeld Engeland, bescheiden functionele nieuwbouwspinnerijen en weverijen oprichten.

In een ander GT-artikeltje laten we John Flanders, alias Jean Ray (Raymond De Cremer) een verhaal vertellen over kwajongensstreken in die buurt. Hierin wordt ook de Oude Schelde geïllustreerd en is te zien op welke waterlopen – eerder waterloopjes – de windgaten met de molens gebouwd werden.

Bronnen

- DSMG (Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis, Begijnhof, Sint-Amandsberg): Weg-Wyzer der Stad Gend, 1824, Fabriquen van blauw: Schouteeten, Vyf-Wint-Gaeten, p. 122.
- Weg-Wyzer der Stad Gend, 1825. Wed. Moriau: sout- en zeepziederijen, Vyf-Wint-Gat; De Graet (zoon): idem.

Referenties

- Deseyn, G. (1989). *Bouwen voor de Industrie*, Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, Gent, p. 151 en 153.
- Devriese, L. (2006). Het eeuwenoude tweewaterpeilenregime te Gent. In: *Gandavum*, jg. 11 nr. 2, p. 4-26.
- Devriese, L., Gelaude, F. (2009a). De Vijfwindgaten en de Oude Schelde. Deel 1. Grootste brug over kleinste waterloop. In: *De Heraut*, jg. 44, juli, p. 3 - 14.
- Devriese, L., Gelaude, F. (2009b). De Vijfwindgaten en de Oude Schelde. Deel 2. Sporen in het stadslandschap. In: *De Heraut*, jg. 44, oktober, p. 4 - 17.
- Gelaude, F. (2010). Waterbeheer in een middeleeuwse grootstad: stuwen en dammen te Gent (12-14de eeuw). In: *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis*, Gent, p. 33 – 52.
- Gelaude, F. (2018). *De vroege hydrografie van de stad Gent. Een geomorfologisch en historisch onderzoek van menselijke ingrepen in de waterhuishouding van het middeleeuwse Gent*. Proefschrift, UAntwerpen, vooral p. 126.

KATTENKWAAD BIJ 'T SCHELDEKEN

Naar Raymond De Kremer, alias John Flanders, alias Jean Ray

In een sfeervol stukje beschreef John Flanders halverwege vorige eeuw de streken die kwajongens uithaalden in de buurt van de verdwenen Oude Schelde in de Muinkmeersen. De tekst wordt hier in bewerkte vorm overgenomen. De kereltjes zouden in open en overwelfde gedeelten van de waarschijnlijk al grotendeels tot riool omgevormde waterloop afvaren. Enkele afbeeldingen illustreren dat dit al zo goed als onmogelijk was in de tijd waarin het verhaal zich afspeelt (einde van de jaren 1800 - begin 1900). Snoeverij van stoer doende jongetjes onder mekaar.

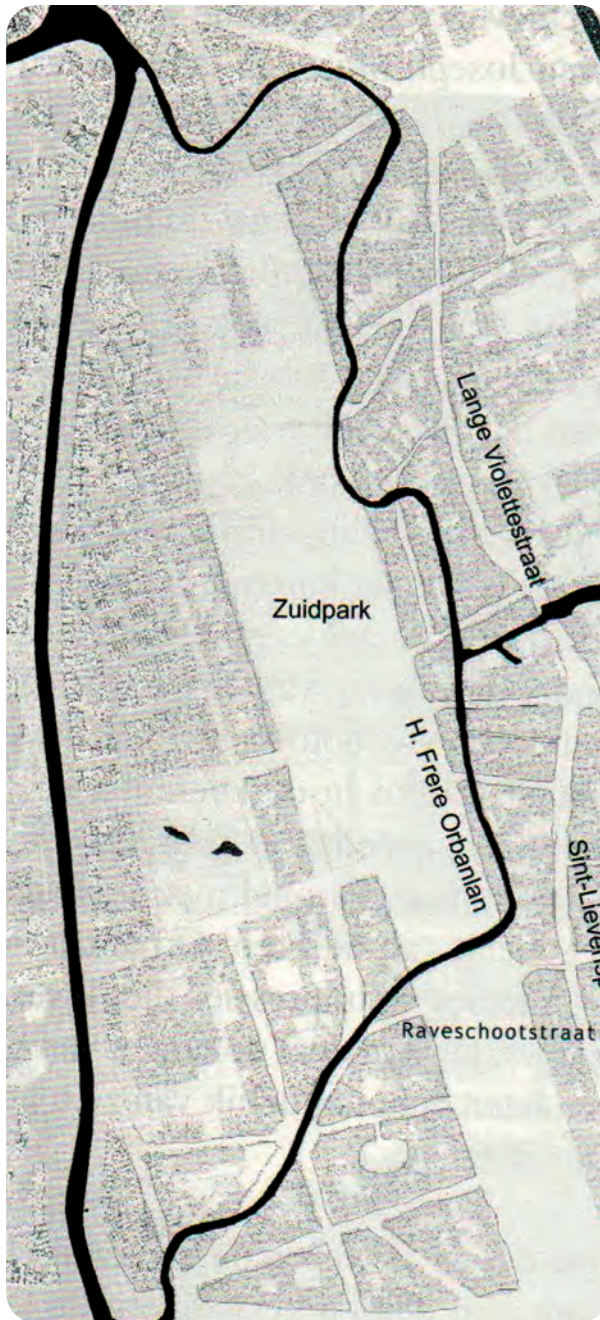
Het Vijfwindgatvaardeken (afb. 1 en 2) bestaat niet meer, sinds enkele maanden is het gedempt (afb. 3 en 4). De jongens uit de buurt noemden het waterloopje 't Scheldeken, en ze konden er wonderbare dingen over vertellen. 't Geen ik hier op mijn beurt neerschrijf, behoort wis en zeker tot het rijke domein der fantasie en ik ben er niet aansprakelijk voor, wel Nonkel Pierken.

Nonkel Pierken

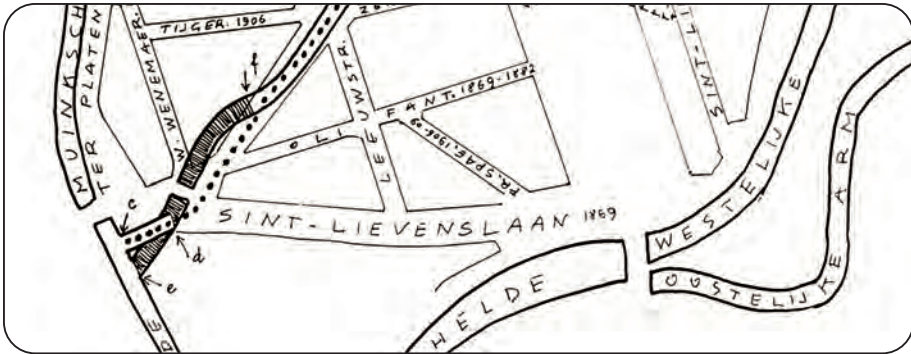
Dat moet zo omstreeks het jaar 1895 geweest zijn, toen de oude Schelde nog gedeeltelijk openlag (afb. 5, 6 en 7). Nonkel Pierken was toen, ondanks zijn oud en eerbiedwaardige klinkende naam, hoogstens twaalf of dertien jaar. 't Was een welgezet ventje, dik als een bolleken met een rozerood poppenmuilken, maar sterk, als een paardeken. Hij woonde in het Rapestraatje, ging slechts bij tussenpozen naar school, werkte thuis mee aan ik weet niet wat, men kon hem ganse dagen zware vrachten zien sjouwen als een volwassen manskerel. Alhoewel zachtaardig aangelegd, hield hij van een kloppartijtje, waar hij altijd baas uitkwam. Ook boezemde hij de straatjeugd van gelijk welke parochie veel ontzag in. Wat zijn gezag geweldig stijgen deed, was dat hij een 'ponte' bezat, die vastgemeerd lag tegen het houten sluizeken van het Vierwindgatbrugsken. 't Was een smal plat bootje dat elke dag geregeld half vol water liep, en elke avond zorgvuldig door Nonkel Pierken werd leeg gehoozd met een grote blikken doos.

Afb. 1. Schematische weergave van reliëf (iets hoger gelegen zones: geel) en vroegere waterlopen en bebouwing in de hier beschreven zone (uit Gelaude, 2018). De grote pijlen geven de belangrijkste stroomrichtingen aan. Onderaan: Ter Platen, met zowel de zomerbedding van de oude loop van de Schelde (Oud Scheldeken, felblauw) als de gegraven verbindingen (grijs): links de Muinkschelde; rechts de 'coupure' aan de Brusselse Poort ten zuiden van 't Zant. Boven 't Zant: de waterverbinding tussen het Oud Scheldeken met de Vijfwindgaten en de Neerschelde.

Afb. 2. Scheldelopen in de hier beschreven zone, met aanduiding van enkele straatnamen. Zwart, links: Muinschelde, met bovenaan aanzet van de Ketelvest en de Reep. Kronkelend midden: Oude Schelde. Midden rechts (zwart): verbinding tussen Oude Schelde en Neerschelde met de windgaten (Vijfwindgatvaardeken). Overgenomen uit Maes (2018).

Afb. 3. De Oude Schelde verdwijnt: veranderingen rond 1900 in het meest zuidelijke gedeelte, volgens Van Wesemael (1983). Gearceerd: opgevuld; met stippels: tot riool omgevormd. Links onder: bij Ter Platen. Enkele nieuw getrokken straten in de Dierentuinwijk met jaartallen.

Afb. 4. Overwelfd gedeelte, bloot gelegd in de omgeving van de Hubert Frère-Orbanlaan (vermoedelijk Hendrik Waelpuutstraat, foto 2019).

Afb. 5. Een gedeelte van de Oude Schelde, aanzienlijk vernauwd en geprangd tussen de achterhuizen, zoals die er kan uitgezien hebben ten tijde van ‘nonkel Pierken’ en zijn onwillige slachtoffers. Hier ter hoogte van het Rapestraatje (nu omgevormd tot Karel Antheunisstraat), woonplaats van ‘nonkel’. Ongedateerde foto bij Van Wesemael (1983).

Afb. 6. Oude Schelde aan de vooravond van zijn verdwijning. Achteraan links: één zijde van de Willem Wenemaerstraat in opbouw met er voor nog een rest van het gehucht Oude Molenaarstraat. Rechts het silhouet van de Sint-Pietersabdijkerk met – heel typisch – een hoge fabrieksschouw ernaast. Overgenomen uit Bergmans en Heins (1913).

In die jaren kronkelde dat waterloopje tussen achterhuizen en sloppen. Het was amper van op de grote straat zichtbaar. Dat werd meestal 't Scheldeken of het Oud Scheldeken genoemd, en was bij de Vijfwindgaten verbonden met de Neerschelde aan de Achtervisserij door een vaardeken. Dat laatste staat op sommige kaarten als 'Nieuw Scheldeken' aangeduid. Men verzekert mij dat het Scheldeken, overwelfd, nog steeds bestaat, en zelfs tot bij het Sint-Anna-plein komt. Dat is echter een mysterie en omdat ik van mysteries houd, en de lezers misschien ook wel, zullen we het er een laten.

Afb. 7. De Oude Schelde aan het begin van vorige eeuw, bij het begin van de urbanisatie in de Muinkmeersen. Vaag in de achtergrond: de buitenzijde van het cirkelvormig wooncomplex Zebrastraat, vroeger De Cirk genoemd. Nog helemaal in de onbebouwde natuur. Ingehuuldigd in 1908. Hier ongeveer ligt nu de Tentoonstellingslaan. Uit Bergmans en Heins (1913).

Nu komen we bij Nonkel Pierken terug. Nooit heb ik zijn boot varend gezien, en mijn speelmakkers ook niet. Toch waren we overtuigd dat ze wondere tochten deden. Om ons dat te doen geloven, daar zorgde Nonkel Pierken voor. Ik vaar er mee dat gat binnen, verzekerde hij, naar de tunnel wijzend onder de hovingen van Leirens, waar het vaardeken in nacht en duisternis verdween. Even verder vaar ik onder de spoorweg, want ik hoor de treinen boven mijn kop denderen (afb. 8).

“Wat doet ge daar in de donkere”, riepen we naar Nonkel Pierken (...).
“Ik vaar met mijn boot, langs een vaardeken, dat helemaal tussen de huizen zit, en door weinigen gekend is, want die huizen zijn bijna alle leeg! Ik kan er in en uitgaan als ik wil. Er is er een waar nog een stoof staat, een heel goede

stove, ik steek ze aan en braad mijn vis!”

“Wat vis?”

“Ja er zit vis in dat vaardeken, vooral paling. Ik stroop hem en bak hem en eet hem allemaal op, zonder met iemand te moeten delen”.

“Is dat alles?”

“Neen er is ook een hof, en daar staat een kriekelaar, een appelaar en twee perelaars. In 't goed seizoen hangen hun takken zwaar van het fruit en ik kan ervan eten zoveel ik maar wil.” We zaten daar te watertanden, maar geen onzer dorst hem zijn vrekkingheid verwijten, nimmer hadden we van hem een appel of een ‘pootje’ (handvol) krieken gekregen, en nog minder hem een pak slaag gegeven, daarvoor was hij te sterk.

“In één van die huizen woont een madam. Ik mag voor haar paling vangen en ze betaalt hem mij. Kijk ...” Hij trok een handvol geld uit zijn broekzak: een hele boel koperen kluiten, halve kluiten en centen, een nikkelen stuk van tien centen en een zilveren halvefrank bovenop. Onze ogen glommen van moordlust ... maar met een paar vuistslagen kon hij ons immers allen baas

“Er is nog een ander huis”, ging Nonkel Pierken voort, “en 's avonds brandt er altijd een groot vuur.”

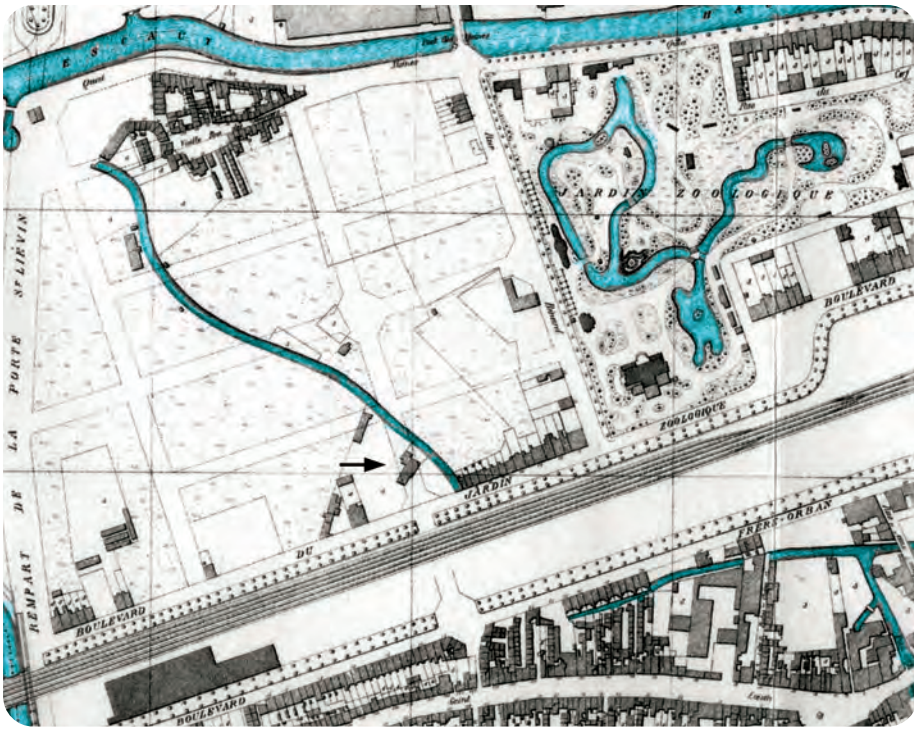
“Wie woont daar? “(...)

“Geef mij een kwartje van nen frank en ge moogt meegaan om te kijken”, stelde Nonkel Pierken voor.

Niemand durfde dat meteen aan, maar uiteindelijk besloot Georgeke de Parre, een snoefbek, mee op avontuur te gaan, ‘s avonds, maar niet voor een kwartje, voor vijf cens. Georgeke kwam nat en vuil, huilend naar huis, roepend dat hij niets gezien had van het vuur en de schaduwen maar dat Nonkel Pierken hem in het water gestampt had, omdat hij de vijf cens niet vooraf had willen geven. En meer kregen we er ook niet van te weten.

Naschrift

Verschenen als *Het ‘heerlijk’ Scheldeken* in de verdwenen krant *Het Volk* (7 juli 1948), waarin ook heel wat andere folkloristische, documentair interessante en leuk geschreven verhalen verschenen van Raymond De Kremer, alias John Flanders of Jean Ray. Ze werden door André Verbeke in 1996 gebundeld en gepubliceerd in het boek *Dat was een Tijd* uitgegeven door Ghendtsche Tydinghen – HHKG. Over de merkwaardige man en uiterst productieve auteur die De Kremer was, publiceerde wijlen Geert Vandamme in 2019 een lijvige biografie onder de veelzeggende titel *Soms overtreft de werkelijkheid de fantasie*.

Afb. 8. Oude Schelde doorheen de Muinkmeersen op kaart (1878). Weliswaar een nauw waterloopje geworden, maar met nog goed zichtbare zomerbedding (detail van het stadplan Gevaert en Vanimpe). Met links het armzalige gehucht Oude Molenaarsstraat, afgebroken rond 1900, en rechts de Gentse dierentuin in al zijn glorie. Het waterloopje verdwijnt onder de spoorweg naar de 'Zuidstatie' (kopstation niet in beeld) om aan de overzijde terug aan de oppervlakte te komen (helemaal onderaan, rechterdeel van de uitsnit). Vandaar vloeide het water verder in de richting van de Brabantdam en naar de Muinkschelde.

Dit sluit aan bij een andere GT-bijdrage over de vroege industrietjes rond de Vijfwindgaten. Wie wil weten hoe dat 'Scheldeken' er werkelijk uitzag aan het begin van vorige eeuw, kan er zich een uitstekend idee van vormen aan de hand van de hier gereproduceerde foto's, maar moet vooral de bijdrage lezen van Maurits Van Wesemael, lang geleden (1983) gepubliceerd in dit tijdschrift, raadpleegbaar via internet (www.ojs.be).

Anno 2022 is het enige goed zichtbare spoor van wat ooit de natuurlijke loop van de Oude Schelde binnen de stadsring was, te vinden aan Ter Platen (afb. 9).

Met dank aan Christian Puttevels

Afb. 9. Het enige in deze eeuw nog gemakkelijk herkenbare spoor van de Oude Schelde bij Ter Platen (foto 2008).

Referenties

- Bergmans, P., Heins, A. (1913). *Album du vieux Gand*, Librairie nationale d' Art et d' Histoire, Brussel en Parijs. pp. 272.
- Gelaude, F. (2018). *Vroege hydrografie van de stad Gent*. Onuitgegeven doctoraalscriptie, UAntwerpen, p. 125-126.
- Maes, P.T. (2018). Het Hof van Raveschoot. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 47, p. 348-358.
- Van Wesemael, M. (1983). Neen, De Oude Schelde is niet altijd oud geweest. In *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 12, p. 186 – 214.

In Gent werden in de eerste decennia van de zestiende eeuw slechts weinig boeken gedrukt, maar was er wel een levendige handel in geïmporteerd drukwerk. Vooral Parijse drukken waren er van de keyser op de markt. Dit blijkt; onder andere, uit de lijsten van boeken in Gent aangekocht in 1520 door Hernando, zoon van Christoffel Columbus, die in dat jaar een boekeninkoopreis maakte doorheen West-Europa.

Na de dood van de eerste Gentse drukker, Arend de Keyser (voor 1490), lijkt het alsof het boekbedrijf in Gent wat is stilgevallen. In de bibliografische standaardwerken wordt er slechts een zeer beperkt aantal drukken in Gent voor 1520 gesitueerd. Toch zijn er aanduidingen dat de boekenwereld er in die periode zeker niet stillag. Dankzij de zoon van Christoffel Columbus, Ferdinand Columbus (Hernando Colón), krijgen we een inzicht in wat er in Gent in 1520 zoal aan boeken te koop was.

Boekbinders en een boekverbranding

Machiels (1994) vermeldt verschillende boekbinders die actief waren tijdens het eerste kwart van de 16de eeuw. Zo zijn er boeken bekend die gebonden werden door de broeders hiëronymieten en Victor van Crombrughe. De hiëronymieten hadden hun school bij het Gerard de Duivelsteen en leidden de jeugd op in de nieuwe geest van het humanisme. Victor van Crombrughe was een boekhandelaar die zijn winkel nabij het Sint-Veerleplein had en die o.a. boekbanden leverde aan de Raad van Vlaanderen.

Een tweede aanduiding is de boekverbranding die in Gent plaatsvond op 25 juli 1521. Toen zouden er voor 50.000 toeschouwers ca. 300 boeken zijn verbrand. In zijn verslag over de boekverbranding heeft pauselijke nuntius Alexander het over boeken deels gedrukt in de Nederlanden, deels in Duitsland. Hij vermeldt er bij dat vele boeken goed gebonden waren, zelfs één in fluweel.

Afb. 1. Houtsnede met de afbeelding van het eiland Utopia uit de Bazelse editie van 1518.
Ex. Augsburg SSB via google books.

Ferdinand Columbus

Ferdinand (Hernando) Columbus (1488-1539) was de tweede zoon van Christoffel Columbus en diens levensgezellin Beatriz Enriquez de Arana. Dankzij zijn vader bezat hij een goed inkomen dat hij spendeerde aan boeken. Hij reisde doorheen West-Europa en verzamelde 15000 boeken voor zijn privébibliotheek. In zijn boeken noteerde hij waar, wanneer en voor hoeveel hij zijn boeken aankocht. Na zijn dood raakte de bibliotheek verspreid en werd ze slachtoffer van de inquisitie zodat er nu nog slechts ca. 4000 van zijn boeken in de *Biblioteca Colombina* in Sevilla worden bewaard.

Columbus wou alle boeken in alle talen over alle onderwerpen uit de hele christelijke wereld verzamelen. Vanaf 1509 kocht hij eerst in Sevilla, Medina del Campo en andere Spaanse steden. Al vlug beseftte hij dat de Spaanse boekhandelaars te weinig aanbod hadden, zodat hij op boekentocht doorheen West-Europa vertrok. Vooral de boekensteden Rome, Venetië, Neurenberg, Antwerpen, Parijs en Lyon stonden op zijn lijstje.

Columbus vertrok op 20 mei 1520 vanuit La Coruña naar het noorden, in het gevolg van keizer Karel, die in Aken zou gekroond worden. Alhoewel hij geen officiële betrekking aan het hof had, was hij toch vorstelijk raadgever en geograaf. Op 1 juni komt het gevolg aan in Vlissingen, van 7 tot 11 juni houdt het hof halt in Gent. Gedurende Karels rondreis door Vlaanderen overnacht het gevolg op 4 juli in Gent, en ook vanaf 30 juli tot 5 augustus verblijft Karel in zijn geboortestad. Via Ertvelde, de abdij van Baudeloo en Dendermonde bereikt hij op 9 augustus Brussel.

Boekenaankopen van Columbus

Columbus reisroute kunnen/moeten we afleiden uit de notities die hij in zijn boeken heeft genoteerd. Na Brussel was Gent de tweede stop voor Columbus in de Nederlanden, daarna gaat hij via Aken naar Leuven, om dan naar Italië te vertrekken.

Volgens de inscripties in zijn boeken heeft Columbus in augustus 1520 niet minder dan 58 boeken in Gent gekocht. Dit moet dan in de eerste week van de maand geweest zijn, toen het hof daar verbleef. Columbus heeft er boeken uit Antwerpen (4) Bazel (3), Bazel/Nürnberg (1), Deventer (1), Gent (1), Haguenau (1), Keulen (1), Leuven (2), Lyon (2), Nürnberg (1), Parijs (37), Saint-Dié (1), Straatsburg (2) en Zwolle (1) gekocht.

Opmerkelijk is dat het aantal Parijse drukken ver boven dat van de andere steden uitsteekt: 63% van de aankopen van Columbus in Gent komen uit de

Franse hoofdstad. De tweede stad, ver daarachter, is Antwerpen met 4 drukken. De nog kleinere aantallen van de andere steden zijn nochtans niet onbelangrijk: ze bewijzen dat boeken uit deze steden in Gent via minstens één boekhandel bereikbaar waren.

Boeken gedrukt in Gent

Columbus heeft in Gent slechts één Gentse druk gekocht, nl. het *Carmen rithmicum* van Johannes Houden, een religieus dichter in dienst van Eleonara van Aquitanië. In 1516 was het boek reeds te koop bij drukker Pieter de Keyser, en bij Eligius Houckaert die schoolhield op de Zandberg. Van de Keyser heeft Columbus later in Leuven nog Bochetels *Le sacre & couronnement de la reine de France* gekocht. De derde Gentse druk in de bibliotheek van Columbus is een rechtskundig werk van Lambert de Salins. Het colofon vermeldt de drukkers Simon Cock en Judocus Petri de Hallis (Joost Peters van Halle) en dateert de voltooiing van de druk op 11 september 1513. Columbus heeft het boek op 18 juli 1531 in Keulen gekocht. Beide laatste boeken geven dus aan dat Gentse boeken een brede verspreiding kenden.

Andere boeken gekocht door Columbus

Het is natuurlijk niet de bedoeling dat we de meer dan 50 boeken hier stuk voor stuk bespreken. Toch willen we er een paar opmerkelijke selecteren. Uit Keulen kwam maar één druk, een Griekse grammatica. Behalve de titelpagina, werd het hele boek in Griekse lettertypes gezet, wat er dus op wijst dat er in Gent een publiek bestond dat erop uit was om Grieks te leren. Columbus kocht drie Bazelse drukken van Frobenius, waaronder de werken van Thomas More. In dit boek schreef Columbus dat hij het twee jaar later in Brussel heeft gelezen. Deze geïllustreerde editie, met een afbeelding van Utopia (afb. 1), ontworpen door Ambrosius Holbein, en het Utopisch alfabet, was het model voor de latere tekstedities.

Zowel het Italiaans, Frans als Nederlands humanisme zijn terug te vinden onder de Parijse aankopen van Columbus. Werken van Lorenzo Valla, van de humanistische geneesheer Symphorien Champier en van de Gentenaars Jan Dullaert en Jodocus Badius waren dus ook voor de Gentenaars in het begin van de 16de eeuw bereikbaar.

Snelheid van distributie

Uit de lijst blijkt dat boeken uit Antwerpen en Parijs vlug in Gent te koop

waren: een Erasmusuitgave werd in Antwerpen gedrukt in april/mei 1520 en was dus reeds in augustus in Gent op de markt. Hetzelfde gold voor de *Declamationes* van Vives, eveneens gedrukt in april. Een verklaring bij de Tien Geboden door Franciscus de Maronis werd in Parijs op 5 februari 1520 voltooid en kon ook al in augustus van dat jaar in Gent gekocht worden.

Belang van Parijs

Uit het overzicht van Parijse boeken blijkt duidelijk dat Gent een soort van boekenhub moet geweest zijn voor de Parijse boekhandel. De spilfiguur blijkt Gentenaar Jodocus Badius Ascensius te zijn. Hij werd na een omzwerfing via Lyon de belangrijkste drukker/uitgever/handelaar van Parijs en van Frankrijk in het begin van de 16de eeuw. Meer dan een kwart van de Parijse boeken kwam uit het atelier van Badius.

Beknopte bibliografie

- Machiels, J. (1994). *De boekdrukkunst te Gent tot 1560*, Bijdragen tot de bibliotheekwetenschap 7, Gent. pp. 302.
- Nijhoff, W., Kronenberg, M.E. (1923-1971). *Nederlandsche bibliographie van 1500-1540*, 's-Gravenhage, 8 vols.
- Renouard, P. (zonder jaartal). *Bibliographie des impressions et des oeuvres de Josse Badius Ascensius, imprimeur et humaniste, 1462-1535. Avec une notice biographique et 44 reproductions en fac-simile*, Burt Franklin: Bibliography and Reference Series 48, New York, 3 vols.
- Rhodes, Dennis E. (1958). 'Don Fernando Colon and His London Book Purchases, June 1522', *The Papers of the Bibliographical Society of America* 52), p. 231-248.
- Vanderhaeghen, F. (1858-1869). *Bibliographie Gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand 1483-1850*, Gent, Vanderhaeghen, 7 vols.
- Wagner, K. (1983). El itinerario de Hernando Colón según sus anotaciones. Datos para la biografica del bibliófilo sevillano, *Archivo Hispalense: revista historica, literaria y artistica* 66/20, p. 81-99.
- Wagner, K. (1992). Le commerce du livre en France au début du XVIe siècle d'après les notes manuscrites de Fernando Colomb, *Bulletin du bibliophile* 2, p. 305-329.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_Columbus
- <https://opac.icolombina.es/>

RUZIE OP DE ‘BEESTEMORT’ (BEESTENMARKT, 1637)

Luc Devriese

Een op zich nogal banaal incident op de Gentse Beestenmarkt biedt ons de gelegenheid te tonen hoe het er aan toe ging bij de verkoop van slachtdieren, in de vleeshandel en in het beenhouwerijwezen in het oude Gent. Vóór 1850-1860, toen er nog geen slachthuizen bestonden, noch in Gent, noch elders, waren er wel al eeuwenlang markten waar levende dieren verhandeld werden. Daarnaast waren er ook ‘vleeshuizen’, maar daar verkocht men enkel vlees.

Hoe ging men te werk? Een beenhouwer kocht een rund, eventueel een schaap of een varken, op de veemarkt en trok er met zijn helpers doorheen de stad mee naar zijn woning. Daar slachtte hij het dier in een schuurtje, op zijn achtererf, eventueel zelfs in het woonhuis of aan zijn voordeur in het kleine straatje waar hij woonde, ‘en plein public dus’. Na villen werd het karkas in de ruggengraat van boven tot onder door gekapt. De twee helften werden dan in ‘voor- en achterkwartieren’ opgedeeld. ook het verder versnijden en bewerken gebeurde door de beenhouwer zelf in huis of in een bijgebouwtje. Het was hem verboden voor anderen te slachten. Winkel houden mocht hij evenmin: hij moest de vleesstukken naar het Vleeshuis, eigenlijk een vleesverkoopthal, voeren en daar op zijn eigen tafel (étale) etaleren om te verkopen. Beenhouwerijen en charcuterieën, al of niet gecombineerd, kwamen slechts in de jaren 1800 op.

Iets over de hoofdrolspelers en de setting

De lijdzame hoofdrol in ons verhaal dat zich afspeelt in 1637, was toebedeeld aan een ‘vaars’, een vrouwelijk jongvolwassen rund, al volgroeid – of zo goed als – en geslachtsrijp, maar nog nooit gekalfd. Het dier was door de verkoper, een landsman (plattelander) naar de Beestenmarkt in Gent gebracht. Hier past een woordje uitleg. Als Vlaamse boeren en veehandelaars het over hun ‘beesten’ hadden, dan bedoelden ze steeds volwassen runderen. In officiële oude teksten werden die dieren ook hoornvee (bêtes à cornes) of bestialen (Latijn: bestia) genoemd.

De vleeshouwers, leden van twee Gentse neringen, die van het Groot en die van het Klein Vleeshuis, kochten hun dieren niet bij de veehouders of handelaars in of buiten de stad, en ook niet in of bij hun vleeshuis, maar op de vee-markten (voor rundvee: beestenmarkt dus) elders in de stad. In het middel-eeuwse Gent was dat op het plein dat we sinds jaar en dag (of nacht) kennen als de Vlasmarkt. In de directe omgeving had je ook een kalvermarkt, een schapenmarkt (nu nog de straatnaam Oude Schaapsmarkt), een varkensmarkt en een marktplaats voor boter en melk. Die hele handel verhuisde in 1619 enkele honderden meter verderop naar de Scheldeoever waar je nu nog de Oude Beestenmarkt vindt (afb. 1). Die toen ‘nieuwe’ beestenmarkt werd pas ‘oud’ omdat er halverwege de jaren 1800 een ‘nieuwe’ Nieuwe Beestenmarkt ingericht werd naast een instelling die toen ook volkomen nieuw was: het Gentse slachthuis op het terrein van het Spaans Kasteel, voordien Sint-Baafsabdij.

Afb. 1. De Beestenmarkt in de 18de eeuw (Zwarte Doos, Atlas Goetghebuer).
Bemerk de kloekes palen waar de dieren aan vastgebonden werden.

Slachten gebeurde na ‘verdoven’ op de allerprimitiefste manier. Het dier werd ‘knock out’ geslagen met een zware hamer. Het viel bewusteloos neer en werd vervolgens ‘gestoken’: via de halsingang werden de grote slagaders bij het hart deskundig doorgestoken met een daarvoor geschikt mes, waarna de dood

zeer snel volgde. De termen slachten, slachthuis en slager vinden hun oorsprong in dat slaan met de hamer. In het Frans vinden we net hetzelfde: abattoir, uit battre.

Afb. 2. Westgevel van het Groot Vleeshuis, gezien vanop het Appelbrugparkje aan de Jan Breidelstraat (foto 2020). Bemerkt de drie grotere spitsboogramen in de dakkapellen rechts: locatie van de 'kapel' en vergaderzaal van het ambachtsbestuur. Uiterst links zijn nog net de trapjes van de geveltop van het neringhuis van de visverkoopers te zien.

Betwiste aankoop

Het eerste bedrijf speelt zich af in 1637 op wat toen de 'Vrye Nieuwe Beestemort' (mort: markt) genoemd werd. Nu is dat dus de Oude Beestenmarkt, zoals we hierboven zagen. Het betrof een geschil tussen twee beenhouwers behorend tot de Gentse geslachten die eeuwenlang een erfelijk monopolie bezaten voor de verkoop op de per lid toegewezen tafel (étale, stal) in het als gebouw nog bestaande Groot Vleeshuis (afb. 2). In het al lang verdwenen Klein Vleeshuis tussen de Kouter en de Brabantdam (ongeveer de huidige Vogelmarkt) was een eigen nering actief.

Franchoys van Loo (afb. 3), 'vry beenhaudere binnen den grooten vleeschuyse deser stede' had op de markt van 'seker lan(d)sman eene swarte veerse

(vaars) gekocht. De overeengekomen geldsom was nog niet overhandigd. Hij was wel ‘van intentie van die (vaars) te betaalen ende mede van de voor(n)oemde mort naer syn huys af te dryfven, twelcke hem belet wiert by Marten Minne, ooc vry beenhoudere’. Dat gebeurde met ‘t afnemen vande voors(ey)de coebeeste by puere fortche (macht) ende ghewelt uyt (zijn) handen’.

Afb. 3. Sommige Van Loo's deden goede zaken en combineerden in de jaren 1800 hun intussen in eigen huis draaiende winkel met nog andere blijkbaar lucratieve activiteiten (porseleinkaart, eerste helft 19de eeuw, schenking Eggermont in DSMG, Begijnhof Sint-Amandsberg).

De combinatie beenhouwerij – café bleef nog tot lang in de vorige eeuw populair.

Met de ‘coebeeste’ dwars doorheen de stad

We veronderstellen hier even dat alles zijn normale gangetje gegaan was. Onze vleeshouwer zou met zijn hulpjes met de vaars naar zijn huis, doorheen een flink stuk van de stad gestapt zijn over een niet onaanzienlijke afstand: zowat anderhalve km, vanop de Oude Beestemarkt, voorbij het Groot Vleeshuis aan de Groentemarkt en het Gravensteen tot bij het Prinsenhof. Van Loo woonde in die buurt ‘aan de Thinepotbrugge’ (Afb. 4). Dat was een brugge over het Lievekanaal, niet zover van het Rabot, nu herbouwd in pseudo-antieke ‘Brugse’ stijl en Sint-Antoniusbrug genoemd.

Schepenen van de Keure moeien zich

Het is wel enigszins zonderling dat dit conflict niet door de leden van het ambachtsbestuur beslecht werd. Zoiets was normaal hun taak en dat soort klussen konden ze wel aan. Niet voor niets vormden de vleeshouwers een stevige corporatie met een eigen beperkte vorm van corporatieve rechtspraak. Hoe het ook zij, de klager (suppliant) wendde zich tot de stedelijke rechters, georganiseerd in de Schepenbank van de Keure. Zij stelden Minne in het ongelijk.

Afb. 4. Enkele huizen aan de ‘Thinepotbrugge’, nu Sint-Antoniushugje (niet zichtbaar links; foto 2020). De betwiste ‘beeste’ werd hier ergens geslacht, gevild, gevierendeeld (gekwardierd) en verder bewerkt.

Daaraan hebben we te danken dat dit verhaaltje opgeschreven werd en bewaard bleef in een verzoekschrift (Stadsarchief Gent, reeks 114). Procureur de Zuttere schreef dat hele gebeuren nauwkeurig op.

UIT HET VERLEDEN VAN DE BRUGSEPOORTWIJK

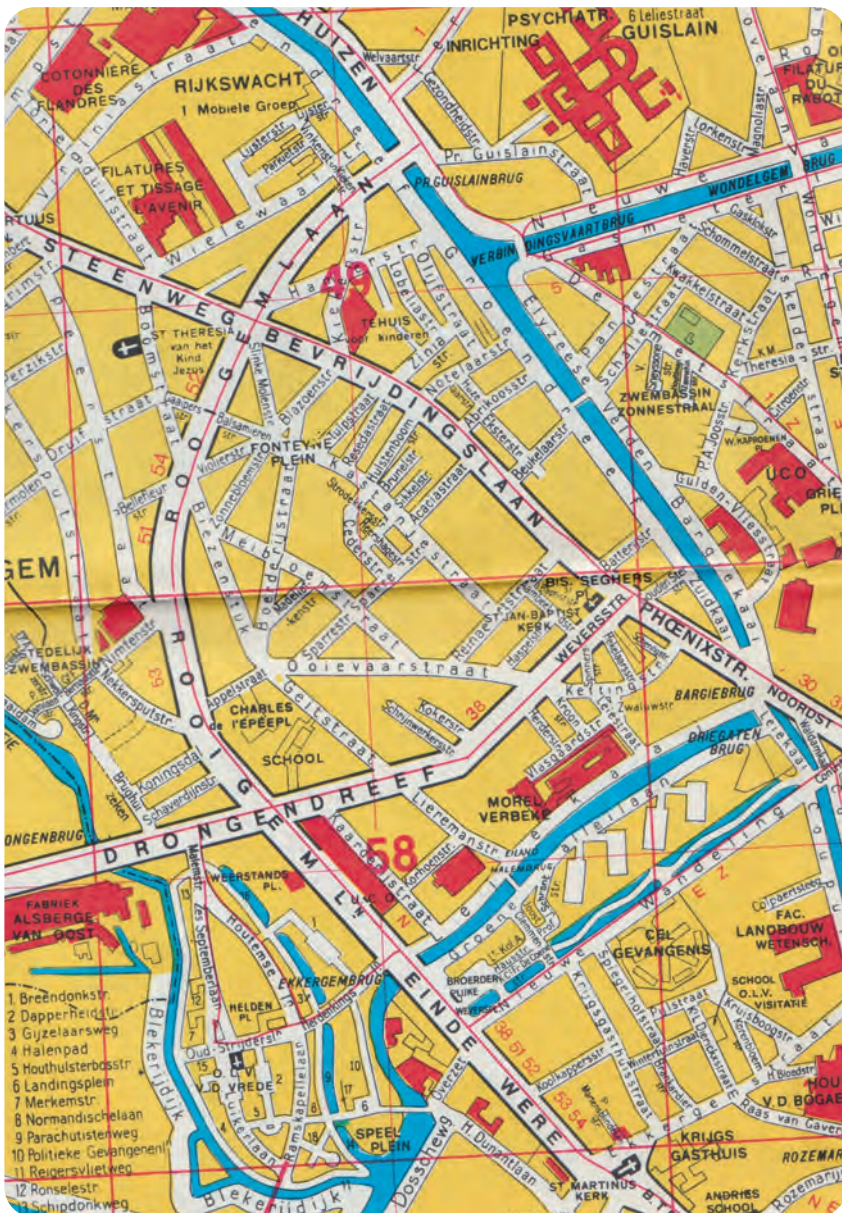
Deel 2. Oude wegen: hoe men zo'n duizend jaar geleden vertrok vanuit Gent naar Brugge en het noordwesten

Naar Joris Vandenbroucke

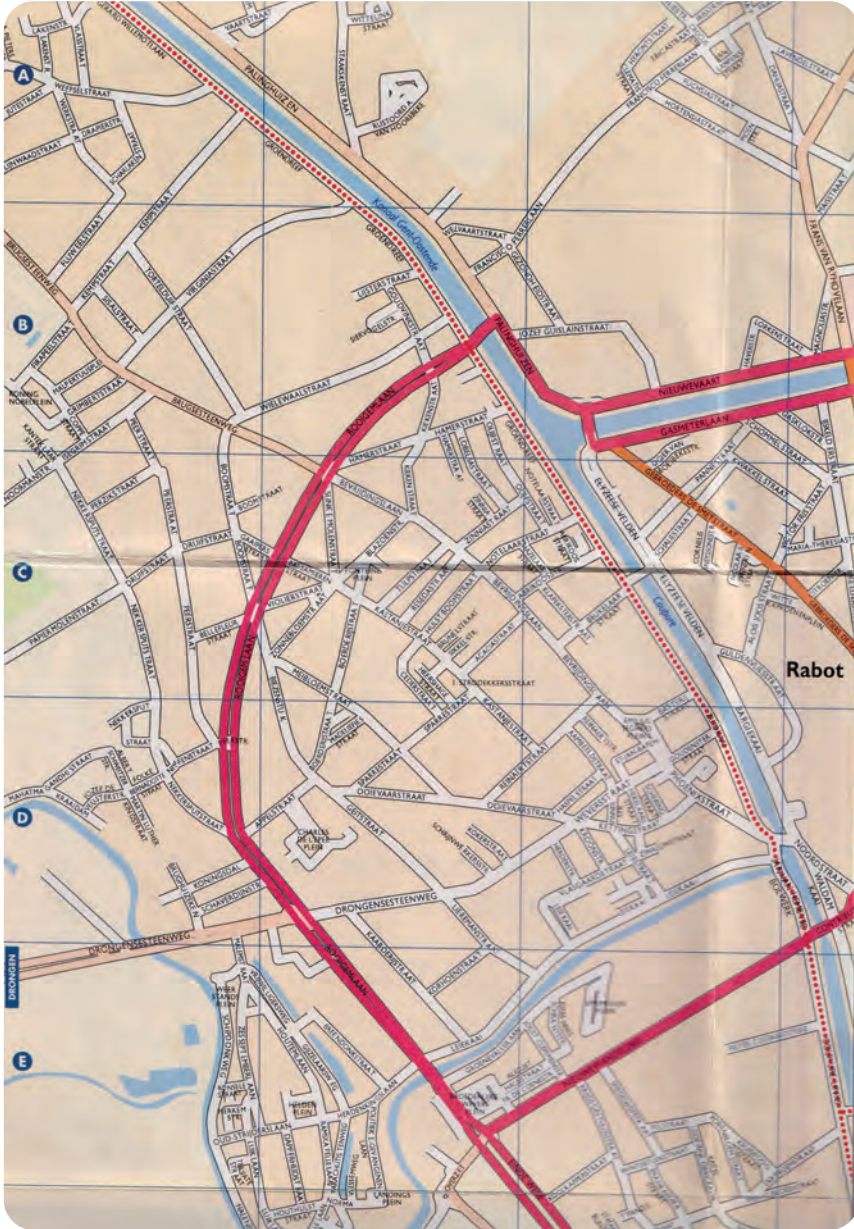
Reizigers die vanuit Gent naar het noordwesten wilden, konden oorspronkelijk niet de weg nemen doorheen de stadspoort waaraan de naam van de hier beschreven Brugsepoortwijk nog herinnert. Deze werd pas ca. 1230 gebouwd op een dam, de Waaldam, in een moerassige zone, het Broek. Vandaar haar eerste naam Waalpoort. Voordien trok men vermoedelijk via de Zandpoort over relatief hoog gelegen wegjes, op wat op kaarten Terra Montium genoemd werd, naar het droog gelegen Ekkerghem, verbonden met het even droge Rooigem. Daar kwamen vroegtijdig drie hoofdwegen tot stand. Bij de weg naar Rooigem sloten de heerweg naar Brugge en de heerweg naar Eeklo aan. Die drie bepaalden de verdere uitbreiding van het wegennet in de latere Rooigem – Brugsepoortwijk. Dit artikel, een bewerking van een tekst in 1969 in de 'Rooigemgalm' verschenen, brengt daarvan een kort overzicht en eindigt met een schets van het stratenpatroon en de bewonersaantallen per straat of buurt rond 1850, net voordat de grote urbanisatiegolf de wijk totaal veranderde.

De in voorgaande aflevering van deze reeks beschreven Frankische nederzettingen werden met elkaar verbonden door aangelegde wegen. De Rauhingas (zeg maar Rooigemnaars) en de Agghiharingas (Ekkerghemnaars) moeten van meet af aan nood hebben gevoeld met elkaar in verbinding te komen. Dat was ook het geval met de verder van hen verwijderde en verspreide Frankische kolonies in Aaigem (huidige St. Pietersstationbuurt), Wondelgem, Evergem, Lovendegem. Wanneer rond 650 de Sint-Pieters abdij op de Blandinusberg en het Ganda (Sint-Baafs) klooster aan de samenloop van Leie en Schelde, werden opgericht, moet er al een niet onbelangrijk, zij het primitief, wegennet zijn tot stand gekomen tussen die abdijen met hun 'abdijdorpen' en later met het

zich snel ontwikkelende stadje dat zijn naam Ganda aan een van die abdijen ontleende.

Afb. 1. Detail van een stratenplan ca. 1970. Helemaal bovenaan links zie je nog textiel fabrieken. Onderaan de Ekkergermstraat waar de oudste parochiekerk voor heel het hier beschreven gebied stond en nog steeds staat. Vanaf de Drongendreef (nu Drongenssteenweg) hoort ook de zone westelijk van de Rooigemlaan, met o.a. de Nekkersputstraat en de Boomstraat bij de wijk. Rechts, bij de Noordstraat: de Wa(a)ldam, waar de Waalpoort (Brugsepoort) stond.

Afb. 2. Stratenplan uit 211 met de nu geldende benamingen. Belangrijkste verandering: de Drongendreef werd Drongensesteenweg.

In dit deeltje wordt gezocht naar de oudste wegen in de nederzettingen Rooigem en Overbroek. Met deze laatste, nu verdwenen naam werd de zone aangeduid rond de Phoenixstraat en de Sint-Jan Baptistkerk. Die ligt noordelijk van het waterzieke Broek, waar in 1234 het Sint-Elisabeth begijnhof gesticht werd. Rond dezelfde tijd legde de Stad dwars doorheen het Broek de Waaldam aan met een gelijknamige brug en poort. Zoals Luc De Grauwe schetste, betekent waal: kolk, wieling, woelend water (zie De Grauwe, 2021, elders in dit nummer). Gysseling (1954) vond als vroegste vermeldingen: 1249 voor de brug, 1326 voor de dam en 1331 voor de poort. Omgeven door water en moeras, was deze sterkte goed verdedigbaar. Vanaf de jaren 1400 kwam de naam Brugsepoort stilaan in gebruik.

Geprobeerd wordt het verloop van deze wegen te verklaren en te lokaliseren op een actueel stratenplan (afb. 1 en 2).

Waterwegen

Waterlopen zijn in onze Lage Landen immer de eerste verkeerswegen geweest (Gelaude 2018). Zoals de andere Frankische groepen leefden de Rauhingas in wat Rooigem zou worden, van land- en tuinbouw, veeteelt, vis- en vogelvangst. Daarom waren niet alleen vruchtbare gronden, maar ook waterlopen en meersen aantrekkingspunten voor onze voorouders. Voor een groot deel lag hun kostwinning in of aan de Leie en in het laag gelegen meersengebied er rond. Maar voor hun woningen en landwegen zochten ze liever veiliger gebieden op: hoger en droger. Zo konden ze watersnood en overstromingen ontwijken. Ze vestigden zich op een licht verheven gebied, naar Gentse normen een 'hoogvlakte'. Dit is goed te zien op de kaart van Horenbault (1619) die overstroombare meersen in een andere kleur weergeeft dan akkers en boomgaarden (afb. 3 en 4).

Zeggen we vooraf, dat deze vallei eertijds een heel ander uitzicht vertoonde dan nu. Het indijken van de Leie - armen, zal wel over eeuwen zijn gegaan. De plattegrond van Jacques Horenbault (1619, zie afb. 4) toont ons een situatie, zoals deze enkele eeuwen lang moet bestaan hebben. In een brede kring doorstroomde de daarop weergegeven 'Muelengracht' de 'Borgoysche meersen'. Deze gracht, waarin talloze grachten hun water lozen, mondt nog steeds uit in de Leie aan de nog bestaande heel oude hoosmolen, die in een verkoopakte van 1315 'Leyemolen' wordt genoemd.

Afb. 3. Detail van de kaartschilderij van Horenbault (1619) nagetekend door Armand Heins. Links onder waterzieke zone (groen) met het binnenhaventje, waar men een bootje kon nemen om naar Drongendorp te varen. Schuin bovenaan: een stukje de weg naar Brugge met o.a. twee molenbergen.

Afb. 4. Dezelfde kaart als op afb. 2, maar anders gericht om zeer duidelijk de namen van de twee heerwegen weer te geven. Bovenaan die naar Brugge, onderaan naar Eeklo. Deze laatste werd afgesneden door de Brugsevaart (schuin in het midden). Het waterlooppje dat van boven naar onder kronkelt, het 'Maeswalleken' omspoelt, en zowel de twee heerwegen als de Brugsevaart 'dwarst', is de Rietgracht. In de groen gekleurde Bourgoonie meersen vervolgt dezelfde Rietgracht onder de naam 'muelen gracht'. De twee vormden tot in de Franse tijd de noordwestelijke grens tussen de Vrijheid (het schependom) van Gent en de heerlijkheden van Drongen en Mariakerke. Tot aan de gemeente fusie van 1977 was dat ook de gemeentegrens met Gent. Bemerkt rechts ook de heerweg die Gent over Mariakerke heen verbond met Deinze. Wie met paard en kar vanuit Gent naar Drongen wilde, moest die grote omweg omheen de Bourgoyen gebruiken. Deze 'waterzieke' meersenzone staat donker ingekleurd.

De Meulengracht werd vanaf de volle middeleeuwen (jaren 1100-1200) de grensgracht van de Gentse Vrijheid, het Gentse schependom: de Grietgracht of Rietgracht, zoals hij nu nog op Rooigem wordt genoemd. De loop van de aan de watermolen uitmondende Molengracht werd in 1922 totaal verminkt door het aanleggen van een treinspoor op een kunstmatige berm, waaronder een afloopkanaal werd gegraven in verbinding met de Westwaarts lopende tak van de gracht. Dat was een onderdeel van een ringspoor rondom Gent dat nooit tot een goed einde gebracht werd. De sporen verdwenen al spoedig. De berm werd geïntegreerd in de wandelroute rond het natuurgebied.

De Rauhingas en de latere Rooigemnaars hebben die Leiearm ongetwijfeld ook als waterweg benuttigd. In de oudste archiefstukken en op de landmeterskaarten (ommelopers) van 1699 en van 1793 (Beschrijvinge van het Canton van Royghem), wordt de hier aanwezige Leie, de 'Drongensche Vaert' genoemd en in de voornoemde geul staat als 'Drongensche Haeve' (haven) aangekend. Hier kwamen de schuiten binnengevaren, wier namen wij aantreffen in een denombrement (lijst van taksen) van het markizaat Deinze,

onder dagtekening van 14 Maart 1654 (De Potter en Broeckaert, 1864). Hieruit mogen we besluiten dat Rooigem eertijds een zekere functie had als binnehaventje. Drongen was met Rooigem dus niet rechtstreeks verbonden door een landweg, maar door een waterweg, met een tragel (oeverweg). Dit nauwe, nog bestaande dijkwegje was alleen bruikbaar bij droog weer, en dan nog enkel door voetgangers.

Nekkersputstraat

Het zal daar zijn, in de nabijheid van de Leie en aan de rand van die meersen, dat de Rauhingas hun eerste weg hebben aangelegd, waar wij nu over de Nekkersputstraat kunnen stappen (zie ook afb. 1 of 2). Het eerste spoor dat wij van die naam ontdekken, komt voor in een door Diericx (1814) overgenomen archiefstuk uit de jaren 1320, waarin te lezen staat: ‘...beghinnende in de Oude Leye, in ’t veer te Dronghene, ter plaetsen genaempt ’s divel put, ’s neckers beerch ofte ’s neckers cupe’. Nog een eeuw geleden spraken onze Rooigemaars van een ‘nekkersput’, die eigenlijk niet anders was dan een overblijfsel van de oude Drongensche Haeve(n).

We vinden dit woord ‘nekker’ nog aan andere plaatsen in het Gentse verbonden: de Nekkersberglaan op Ekkerghem, reeds vermeld in een stuk van de St. Pietersabdij ten jare 1360, de Nekkervijverstraat op Sint - Amandsberg, Nekkersput op Aaigem aan het Sint - Pietersstation, in het landboek van Drongen anno 1562 is er sprake van een ‘Nechersberg’ en een ‘Nekkersgracht’ (De Potter en Broeckaert, 1864). In een tekst van 1509 wordt, zonder precieze aanduiding, een ‘Nekkerscupe’ vermeld op Rooigem (De Potter, 1883).

Hoe is die benaming te verklaren? Die verscheidenheid van nekkerbenamingen houdt verband met een oud bijgeloof. In de Germaanse mythologie, verschijnen de ‘neckers’ als watergeesten of waterdemonen, die zich verschuilen in de waterpoelen. In werkelijkheid zijn die nikkers, kleine waterdiertjes, die in bepaalde seizoenen, in de morgen- en avondnevel, als lichtende vlammetjes rondzweven. Uiteraard sprak dit verschijnsel tot de verbeelding van de eerste bewoners. Ze meenden de ‘vlammetjes’ te kunnen verklaren als geesten, bovennatuurlijke wezens. (Zie hierover echter ook het naschrift).

Die primitieve benaming werd niet aldoor gebruikt. In de kadastrale ‘ommeloper’ van 1699 heet die weg ‘Meersch cant straete’ en in de gelijkaardige ‘Beschrijvinge van het Canton Royghem, 1793’, wordt dat ‘Meerschstraete, omtrent gelijklopend met de voornoemde Meerschgracht’.

Tot op het einde van de 19de eeuw was de Nekkersputstraat onbebouwd en onbewoond gebleven. Een in 1967 gesloopte eerste huizenrij, ‘Van Steenkiste’ genaamd, dateerde van 1902. Van dit punt en nog een heel eind verder, lag er nog tot ver in de jaren 1800 een turfgracht, gevormd door de bezinksels en aanspoelingen van allerlei vergane plantdelen. De Rooigemnaars gebruikten deze turf, waarvan de lagen nu nog op een diepte van een vijf meter bewaard zijn, als brandstof.

De heerweg naar Brugge en Eeklo

De hogere en dus drogere zone hebben de voormalige Rooigemnaars ook benuttigd om er een weg aan te leggen, die een belangrijk onderdeel werd van de ‘heirwegh naer Brugghe’. Op het fragment uit Horenbault (1619) weergegeven in afb. 4 zie je zijn aanzet met de benaming. We vinden hem ook uitdrukkelijk aangeduid op de kadastrale Ommeloper (1699) en de Beschrijvingen van het Canton Royhgem van Dedeken (1793), als ‘ouden Brugschen heirwegh’.

De verbinding met Brugge gebeurde ten vroegste dage langs Merendree, Aalter, en Ursel. Vanuit Gent kon men die Brugse Heerweg bereiken via de Ekkergerstraat. Welke weg men verder noordelijk precies nam, valt niet de achterhalen. Ook op oude kaarten is daarvan geen spoor te vinden. We mogen aannemen dat die weg ongeveer het verloop volgde van de huidige Spiegelhofstraat, Lieremanstraat, Geitstraat en Biezenstuk om dan de Boomstraat in te slaan (zie afb. 1). Het was ook deze weg die de Rooigemnaars gebruikten om hun reeds vóór het jaar 1000 opgerichte parochiekerk van Ekkerger te bereiken. Dat was toen nog een primitief houten bedehuis, naderhand menigmaal verbouwd. Van meet af aan, en tot in 1854, behoorde Rooigem immers bij de parochie Sint - Maarten (Martinus) op Ekkerger.

Zeer waarschijnlijk geraakte de weg al in de jaren 1200 in onbruik, nadat meer noordelijk de doorgang door het Broek mogelijk was geworden dank zij de hieronder beschreven aanleg van de Waaldam met de Waalpoort (later Brugsespoort). Hij werd in elk geval onmogelijk nadat in de jaren 1420 de vesten aan de huidige Nieuwe Wandeling gebouwd waren en de nog bestaande noordelijke aftakking van de Leie vanaf Einde Were in de stadsverdediging ingeschakeld werd. Die is nog herkenbaar aan de huidige Leiekaai (Devriese, Glaude en Steurbaut, 2015).

Afb. 5. De voorburcht combineert in 1752 de functie van vesting met die van aaneengesloten bewoning aan de Zuidkaai en de weg naar Brugge. Een passage doorheen de vesten is mogelijk, zij het moeilijk. Detail uit het stadsplan van I.B. Malfeson.

Waalpoort, Waalbrug, Wa(a)ldam

Gysseling (1954) vond de weg naar Brugge, langs de Hoogstraat, Brugsepoortstraat, Bevrijdingslaan, Brugsesteenweg, voor het eerst vermeld in de 13de eeuw. Daar de Hoogstraat, samen met de Brugsepoortstraat, de Noordstraat, de Phoenixstraat in feite een dam is, kunnen al die straten niet heel oud zijn. Steenstraten en damstraten, in Gent op verscheidene plaatsen nog steeds belangrijke verkeersaders, zijn hoogstwaarschijnlijk nieuwe hoofdverkeerswegen uit de 13de eeuw, ten vroegste uit de jaren 1100. Om die aan te leggen was immers een goed ontwikkelde stedelijke organisatie vereist, sterk genoeg om voldoende middelen en mankracht mobiliseren.

Twee teksten uit het archief van St. Elisabeth-Begijnhof laten toe de daar vermelde Steenstraat te situeren in de Noord- en Phoenixstraat: ‘ultra Broch (buiten het Broek) inter pratum (pré: weide, grasland) de Wondelghem et lapideam stratam (steenstraat) versus Walebricghe’ (1257): gelegen voorbij het Broek (op Overbroek dus), tussen de meersen van Wondelgem (rond Wondelgemstraat) en de Steenstraat in de richting van de Waalbrug. De tweede tekst vermeldt: ‘outré Broec entre le pre de Wondelghem et le rue con appiele Steenstrate vers le Waelbrigghe (1279)’.

Het is aan die Waalbrug dat kort na 1300, de Waalpoort, de latere Brugsepoort, werd gebouwd. Daarom is niet gezegd, dat de Bevrijdingslaan en Brugsesteenweg, tot aan de Boomstraat, reeds toen waren aangelegd. De Phoenixstraat stond nog tot rond 1850 bekend als de ‘Wegh naer Royghem’ of Rooigemstraat. Waarom? Was het omdat men op Rooigem de kortste verbinding met Drongen kon nemen over water? Wellicht verklaart dat mede het lang aanhouden van de naam Rooigemstraat en het uitblijven van een directe wegverbinding vanuit de Waalpoort met Brugge, min of meer op het parcours van de huidige Brugsesteenweg. Rooigem en Drongen waren belangrijker voor Gentenaars. De meesten onder hen zagen nooit Brugge. Dat was heel ver af!

Na het graven van de Brugsevaart (1613-1624) moest men, eenmaal doorheen de Brugsepoort, ook nog over de Brugsevaart zien te geraken om de hier beschreven wijk te bereiken. Dat kon over de nog steeds bestaande Contributiebrug, lange tijd een ophaalbrug. Over de complexe situatie aldaar en over de achtergrond van deze veelzeggende brugnaam, zie elders in GT (Devriese, 2015a en b).

Voorlopig hinderde ook een ‘voorburcht’, aangelegd samen met de vaart, nog een goede verbinding (afb. 4). Nadat ook deze versterking door Jozef II opge-

heven was in de jaren 1780, was dat probleem van de baan. Men zal toen wel een rechtstreekse verbinding doorgetrokken hebben tot aan die oude Brugse Heirweg. Ze is te zien op de kaart van Goethals (1796, afb. 5). Na de eerste Duitse bezetting werd het gedeelte tot aan de intussen aangelegde brede laan, een ‘stadsautostrade’, herdoopt als Bevrijdingslaan (1919).

Voegen we er volledigheidshalve aan toe dat ‘de steenweg van Gent naar Brugge’, zoals hij heette in 1800, gekasseid werd in 1782. Rijke en iets minder rijke burgers konden zich trouwens aldoor laten vervoeren met de zoveel comfortabeler barge op de Brugsevaart. Aan het eindpunt bij de Contributiebrug groeide een binnenhaven met losplaatsen, grote huizen van handelaars en herbergen. Een mooie beschrijving daarvan is te vinden in de bijdrage van Leen Charles in een boekje over de barge (Charles, 1993).

Drongensche Weg:

Zo heete de Drongensesteenweg in de volksmond, zelfs nog naderhand wanneer hij in 1839 officieel ‘Nouvelle Chaussee de Tronchiennes’ werd geheten. Tot 1577-1578 bestreek het Kartuizerklooster Koningsdal de gehele oppervlakte tussen de Heirwegh naar Brugge en de Leie. Na de afbraak van dit klooster werd het wegvak doorgetrokken in de richting van Drongen tot aan het Motje, vermoedelijk een gespaard gebleven onderdeel van Koningsdal, dat een drukbezocht lusthof werd.

Bij dat Motje eindigde de Drong(en)sche Weg tot in het jaar 1826 de Drongen Dreve op een dam werd dwars doorheen het zuidelijke deel van de Bourgoyen aangelegd. Het zal wel op deze dreef gebeurd zijn, dat die ‘Nouvelle Chaussee de Tronchiennes’ tot stand kwam. Die oude veldweg zal dan verbreed en gehard zijn geworden, in aansluiting met de ‘Wegh naer Royghem’ en hierlangs naar de Brugsepoort. Zo is die ‘Drongsche’ Steenweg in 1943 Drongensteenweg geworden.

Kiekenstraat: de weg naar Eeklo

Wie zou het vermoeden, dat deze straat eens een belangrijke verkeersweg is geweest? Hij verbond inderdaad Gent met Eeklo. Zo staat er op de kaart van Horenbault (1619, zie afb. 3): ‘Heirwech naer Eeckeloo’. Langs deze weg kon men nog verder trekken om Biervliet te bereiken, een kleine haven in het noorden, die lang door de Gentse handelaars werd benut. Deze weg liep over de huidige Kiekenstraat, Goudvinkenstraat (voorheen Lijsterstraat) en de nu nog op de Vaart uitlopende Lijsterstraat.

Afb. 6. Een nog bijna volledig landelijke omgeving buiten de Brugsepoort op het stadsplan van Goethals (1796). Enkel aaneengesloten bebouwing dicht bij de poort zelf (onderaan, rechts) langs de toenmalige Rooigemweg (nu Phoenixstraat). Deze splitst in een westelijke tak (links) naar het gehuchtje Rooigem en een noordelijke met toegangswegjes tot een zestal windmolens. Beide takken buigen naar mekaar toe, om even verder samen de weg naar Brugge te vormen (buiten beeld bovenaan). De smallere veldwegen werden vooral gebruikt als toegangen tot akkers. Onderaan: de binnenste en de buitenste vestgracht, overblijfsels van de geslechte vesten, nu Groene Vallei. De buitenste is de noordelijke Leietak aan de Leiekaai. De binnenste langs de Nieuwe Wandeling is nu grotendeels opgevuld. Er tussen rechts de fabriek die zou uitgroeien tot de 'Grote Lys'. Links ervan het terrein van de Sint-Jorisschuttersgilde (Soc. de S. Georges) in die tijd.

Afb. 7. Bewoning halverwege de jaren 1800: nog schaars en separaat op Rooigem, al aaneengesloten bij de Brugsepoort. Bemerkt de molenbergen langs de weg naar Brugge tot aan de grens met Mariakerke, aangeduid als 'Borne' en 'Barrière'. De benaming Rooigem werd toen gebruikt voor de zone rond 't Motje, ten westen van de zich snel ontwikkelende bebouwing bij de Brugse Poort. Meersenzone aangeduid met 'graszoden'. Detail uit een van de plans Vandermaelen (1846-1854).

Ingevolge het graven van de Brugse Vaart in 1613-1623 werd de weg onderbroken en verloor hij zijn bestemming. Het verkeer met Eeklo vertrok dan vanuit de Brugsepoort, over de Palinghuizen, in aansluiting met de huidige Staakskensstraat en Eeklostraat. Op de kaart van Dedeken (1793), staat de Kiekenstraat nog aangeduid als ‘Aude Eekloosche Heirwegh’, zoals hij wellicht nog lang in de volksmond zal geklonken hebben.

Halverwege de jaren 1700 werd de verkeerssituatie rond de Brugse Poort nog sterk gecompliceerd door de bouw van een complexe ‘voorburcht’ (afb. 5).

Veldwegen: ‘wegelingen’, ‘slagen’

Tussen die hoofdwegen zijn er natuurlijk tal van verbindingswegjes ontstaan, smalle paden: veldwegen, ‘slag’ genoemd (zie afb. 2, 3 en 5). Met de urbanisatie van de wijk, na 1860, werden ze gebruikt voor het aanleggen van de huidige straten. Meestal droegen die wegelingen een eigen naam, die gewoonlijk verband hield met die van aanpalende eigenaars, van hoeven en andere plaatselijke eigenaardigheden. Deze namen gingen echter teloor toen die wegelingen zijn omgezet in straten en een officiële benaming kregen. Uit archiefstukken en kaarten kennen wij de Vaernewijkstraete (de huidige Virginiastraat) en de Weefselstraat, aangeduid als Couterwegh op de Figuratieve Kaart van Mariakerke, 1729. Ook was er de ‘Traeghel’ aangeduid op de ‘Ommeloper’ van 1699, het trekpad langs de Brugsevaart, de latere Groendreef.

Op sommige landmeterskaarten (ommelopers) werd de hele zone ten westen van de Brugsevaart als Rooigem aangeduid. Een aankondiging in de ‘Gendsche Gazette’, 10 December 1781, van een openbare verkoping, in de ‘Herberge Het Vliegende Peerd buyten de Brugsche Poorte’, vermeldt ‘een partye land, gelegen op Royghem-Kauter, groot 425 roeden’, van ‘een partye land gelegen op het Crasveld binnen Royghem...’, van ‘een partye land op Royghem, west de Meirschstraete, groot 100 roeden...’. Hier vernemen wij het bestaan van een voormalig ‘Crasveld’ en van een ‘Royghem Kauter’, die we niet kunnen lokaliseren. In hetzelfde blad van 12 November 1781, wordt de verkoop aangekondigd van ‘twee woonsteden met boomgaard en lochtelingland gelegen op Royghem bij het Veir van Drongen, palende west ‘s Heeren-Straete (de heerweg)’.

Nog meer straten na de afbraak van de stadspoort

Na 1860, na de afbraak van de Brugsepoort en de oprichting van de Sint - Jan - Baptistkerk (1861-1866), werd de verruimde wijk in snel tempo alsmear dichter bebouwd en bewoond. Daartoe werden een vrij groot aantal nieuwe

straten aangelegd en volgden de nieuwe straatnamen elkaar op. De naam Meerschstraete werd in 1866 vervangen door 'Nettestraat', vanwege de talrijke drogende visnetten uitgespannen voor het aldaar druk beoefende vissersbedrijf. Dit stond onder toezicht van het Stadsbestuur, dat de vergunningen aan de vissers verleende. Een grote hoeveelheid van de gevangen vis was bestemd voor de Gentse spijshuizen en de zowat overal verspreide 'guinguetten' of landelijke lusthuizen aan de stadsrand. Zo waren in deze wijk 'Het Motje' en de 'Hulsteboom' bij de meest bekende.

Op de kaart van Horenbault (1619) zien we nog verder 'wegelingen' of 'boerenslagen'. Zij waren de voorlopers van, onder meer, de Isegrimstraat. Ook de Appelstraat kende zo'n voorloper, die in de 'Ommeloper' van 1699 als 'Veerstraat' staat aangetekend. Die vertakte in twee richtingen, de ene lopende langs de huidige Boerderijstraat en de andere langs de voormalige Rooigemstraat, thans Ooievaarstraat die dicht bij de vroegere Brugsepoort doorloopt als Kettingstraat. Op de kaart van Horenbault (1619), zien wij twee wegen die aansluiten met de 'nieuwe Heirwech naar Brugge': de huidige Boerderijstraat en de Reinaertstraat, die van oudsher in de volksmond 'Vosseslag' genoemd werd (zie afb. 1 en 2).

Toestand rond 1850

Hoe was nu de toestand van het wegennet in deze wijk rond 1850, dus vóór de grote urbanisatiegolf? We beschikken hier over twee goede gidsen: Ten eerste is er de kadastrale kaart van L. Gérard, (1856-1858), waarop in de 'Faubourg de Bruges' de volgende namen voorkomen: Roygem-Hameau (gehucht), Chaussee de Bruges, Chaussee de Roygem, Chaussee de Tronchiennes, Rue du Phénix, Quai de la Lys, Quai du Sud, Rue de l'Etoile, Rue de la Batterie, Allée Verte. En dit is alles. Het is duidelijk te zien dat de bewoning zich heeft samengetrokken langs de Brugsevaart (Zuidkaai en Groendreef), langs de Leiekaai, aan de Phoenixstraat, Gouden Sterstraat en Batterijstraat. Het oude gehucht Rooigem, de Brugsesteenweg, de Rooigemsesteenweg en de Drongensesteenweg waren toen nog schaars bewoond, bijna landelijk.

Deze situatie wordt bevestigd door de gegevens van een volkstelling in het jaar 1857, in verband met de in 1854 gestichte parochie St. Jan Baptist. Daarin vinden we: Groene Dreve 2.271 inwoners, (Gouden) Sterrestraat 170, Batterijstraat 348, Zuidkaai 233, Phoenixstraat 846, Leiekaai 346, en verder op Rooigem 600 inwoners op (samen genomen) de Brugsesteenweg, de Rooigemstraat, de Drongensesteenweg, en de oude wegen als de Meersstraete

(Nekkersputstraat), de oude Eekloose Heirwegh (Kiekenstraat en Lijsterstraat). De huidige Boerderij- en Blazoenstraat worden bij deze volkstelling niet vernoemd en worden eenvoudigweg onder de algemene aanduiding ‘verder op Rooigem’ begrepen. In vergelijking met de nabij de Brugsepoort en langs de Brugsevaart geconcentreerde bevolking, was het getal van ca. 600 inwoners in deze zone nog onbeduidend. De huizen stonden weliswaar langs de straten min of meer gegroepeerd in wat we losse lintbebouwing kunnen noemen: ze vormden nog geen aaneengesloten rijen (afb. 4).

Stadsarchivaris Victor Fris liet in 1929 een overzicht per wijk verschijnen met de jaartallen waarin de (in zijn tijd nieuwe) straten gecreëerd werden. De opnamejaren ervan in officiële straatnaamlijsten zijn te vinden bij Jean Paul De Cloet (2002).

Afb. 8. Dit oude prentje (vermoedelijk uit de reeks 's Lands Glorie) geeft een volkomen onjuist beeld van een 'heirweg' (heerweg). In werkelijkheid waren die banen in onze steenarme streken niet geplaveid. De ijlbode te paard in vliegende galop zal ook wel iets heel uitzonderlijks geweest zijn. Ook getrainde paarden kunnen deze manier van lopen slechts over heel korte afstanden volhouden.

Naschrift (L.D.)

De tekst hierboven is een bewerkte weergave van een onderdeel uit de artikelenreeks die Joris Vandenbroucke in de jaren 1960 publiceerde in ‘De Rooigemgalm’. Dat was een blaadje uitgegeven door de parochie Sint-Theresia met kerkje in de Boomstraat (nu zijstraat van de Brugsesteenweg), waar hij onderpastoor was. De illustraties en hun onderschriften werden door de GT-redactie toegevoegd. In de hoofdtekst werden enkele details aangepast in functie van deze afbeeldingen. Hier en daar werd een klein foutje gecorrigeerd of gegevens aangevuld met latere bevindingen. De door Vandenbroucke niet vermelde zware versterking (zie afb. 5) buiten de Brugsepoort, een ware ‘voorburcht’, beïnvloedde het latere stratenpatroon dicht bij de poort aanzienlijk. Wellicht zijn de benamingen Sterrestraat (nu Goudensterstraat) en Batterijstraat daarvan afgeleid (afb. 6). Misschien werd de naam Nymfenstraat afgeleid van de zwevende lichtjes die Vandenbroucke meende als verklaring te mogen geven voor de naam nekker. Meestal wordt dat woord echter gelijk gesteld met zwarte duivel, hier waterduivel (Gysseling, 1954).

Vandenbrouckes interesses waren lokaal gericht. In dit geval betroffen ze Rooigem en de Brugsepoort. Dit belet niet dat hij als eerste moet geweten hebben dat de oudste wegen in deze wijk van bovenlokaal belang waren. De termen Heirweg naar Brugge en naar Eeklo, die hij aantrof op de door hem bestudeerde kaarten en pre-kadastrale opsommingen van terreinen en landeigendommen (ommelopers), kunnen er niet om liegen. ‘Heir’ duidt hier niet op leger, maar op heer. Bemerkt dat de dubbele ‘ee’ nog niet in gebruik was in de geschreven taal. Hetzelfde gold voor andere klinkers. De schrijfwijze ‘ei’ duidt de verlenging aan van de klinker. ‘Heir’ moet je dus uitspreken als ‘heer’.

Heerwegen waren straten die niet binnen steden en dorpen lagen, maar ertussen. Ze vielen in hoogste instantie onder het gezag van de graaf of zijn adellijke vertegenwoordigers, ‘heren’ met andere woorden. In onze streken waren dat tot ver in de jaren 1700 zand- (of modder-) wegen. Geschikt natuurstenen plaveiselstenen (kasseien) waren lange tijd amper beschikbaar of duur. Die werden enkel in de stad gebruikt. Vandaar dat prentjes van ‘Romeinse’ en middeleeuwse heirwegen, zoals voorgesteld in afb. 7, een verkeerd beeld geven. De belangrijkste interlokale wegen, zoals de Brugse steenweg hierboven aangegeven, werden pas vanaf de jaren 1700 gekasseid.

De middeleeuwse situatie aan de Waaldam – Waalpoort is analoog aan deze bij de Brabantdam – Brabantpoort. Ook daar werd de passage pas mogelijk

nadat de stedelijke gemeenschap voldoende rijk en sterk geworden was om zware (nog zwaardere) infrastructuurwerken (hier een stuw: de Braemgaten en een omleiding van de scheepvaart op de Schelde naar de Leie) tot een goed einde te brengen. Maurits Gysseling (1986) bracht de hypothese naar voor dat de oudste weg van en naar Brabant via een oversteek in Gentbrugge verliep (vandaar ook de naam). Bevestiging met enkele verfijningen hierop bij Devriese en De Grootte (2011).

Referenties

- Charles, L. (1993). Over barges, voerlui en kroegen. In: *Een trekschuit voor koningen, de barge tussen Gent en Brugge*. Stad Gent – Bijlokemuseum, p. 73 – 88.
- De Cloet, J.P. (2002). *De Gentse straatnamen, 1799 – 1942*. Geschiedkundige Heruitgeverij, Gent.
- De Grauwe, L. (2021). Krook en waal als waternamen, hoek, vest en wal als terreinnamen. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg 50 (2021) p. 335-345.
- De Potter, F., Broekaert, J. (1864). *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*. Deel 1, Annoot - Braeckman, Gent.
- De Potter, F. (1883). *Gent van den oudsten tijd tot heden*, Deel I, Siffer, Gent, p. 77.
- Devriese, L. (2015a). De Brugsepoortwijk wil zich afscheuren van Gent (1846): Rooigem onafhankelijk!
- Devriese (2015b). Contributiebrug en Contributiestraat. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 44, p. 252-264 en 265- 283.
- Devriese, L., De Grootte, M. (2015). Ganda, Gandavum, de Romeinse nederzetting te Destelbergen – Eenbeekende en de naam Gentbrugge. In: *De Oost-Oudburg, Jaarboek nr. 48*, p. 240-268.
- Devriese, L., Gelaude, F., Steurbaut, P. (2015). Nieuwe Wandeling. In: *Archeologisch onderzoek in Gent*, nr. 7, p. 60-69).
- Diericx, Ch.L. (1814). *Mémoires sur la ville de Gand*, De Goesin – Verhaeghe, Gent, deel I., p. 421. Het stuk is niet gedateerd, maar vermeldt ‘wijlen graaf Robrecht’ die stierf in 1322. Diericx, die het woord necker niet scheen te kennen, las ‘sueckers in plaats van ’s neckers’.
- Fris, V. (1929). Les accroissements et les transformations de la superficie bâtie de la Ville de Gand. In: *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, Gent, p. 133-136.
- Gelaude, F. (2018). *De vroege hydrografie van de stad Gent, een geomorfologisch onderzoek van menselijke ingrepen in de waterhuishouding van het middeleeuwse Gent*. Onuitgegeven scriptie, UAntwerpen, p. 214.
- Gysseling, M. (1954). *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*. De Standaard, Antwerpen.
- Gysseling, M. (1986). Uit de vroege geschiedenis van Gent en de Oost-Oudburg. In: *De Oost-Oudburg, Jaarboek nr. 17*, p. 7-8.

2022-1

Situeert de start van het stedelijk onderwijs in Gent zich vóór 1828?

Van Huguette Taymans ontvingen we deze reactie:

Het artikel in GT nr. 6 van 2021 over de oudst bestaande Gentse school stelt dat in 1828 door de oprichting van drie armenscholen de start was gegeven van het stedelijk onderwijs, met uitzondering van de Academie en de “Ecole Centrale”. In mijn penningverzameling bevindt zich echter een stuk als prijs van een oudere lagere stadsschool. De voorzijde vermeldt: ECOLE / PRIM: / DE LA VILLE / DE / GAND. Op de keerzijde staat: II me. PRIX / DE L’E-CRITURE. / X GERM: AN.IX. Het gaat om een prijspenning uit de Franse periode met een datumaanduiding in de republikeinse kalender, zijnde 31 maart 1801. Op de draagring staan drie zilvermerken waaronder deze van de Gentse zilversmid Tiberghien die overleed in 1810. Waar deze school gevestigd was is mij niet bekend, maar het stuk toont toch wel aan dat er reeds vroeger lagere stadsscholen moeten geweest zijn.

Bijschrift: prijspenning Gentse scholen 31 maart 1801, privécollectie Huguette Taymans

Hierop antwoordde Mark Rummens:

De vraag is zeer pertinent en getuigt van grote opmerkzaamheid. Steels schrijft in *‘Geschiedenis van het stedelijk onderwijs te Gent’* (1978) op pagina 6 dat op 3 maart 1799 (13 Ventôse VII) de eerste twee primaire schoolmeesters werden benoemd, en dat de dag van de prijsuitreiking vastgelegd werd op 10 Germinal, de dag van de jeugd. De eerste maal dus op 10 Germinal VIII, waarbij hij verwijst naar het verslag in de Gazette van Gend van 3 april 1800 over deze eerste prijsuitreiking. De penning betreft de prijsuitreiking van het tweede schooljaar. In het boekje van Désiré Destanberg, *‘Geschiedenis van het volksonderwijs te Gent 1770-1842’* (1901) is dat meer uitgewerkt op p. 5-9. Destanberg maakte wel een belangrijke kanttekening: *“deze twee onderwijsgestichten waren volstrekt geen lagere scholen, maar scholen voor knapen van 10 tot 15 jaar”* (p.8), wat hij verduidelijkt door op het programma te wijzen met o.m. Latijn, Engels, Spaans, handelsrecht en wetenschappen (p. 9). Afgezien van de vraag of dit al dan niet basisonderwijs was, dient te worden opgemerkt dat de scholen niet werden opgericht door de stad, maar op particulier initiatief. Eigenlijk waren het aangenomen scholen, zoals dat later geregeld werd in de eerste Belgische Onderwijswet (1842). Het decreet van 10 Floréal X (30 april 1802) voorzag dat een gemeente zelf onderwijs kon inrichten indien er geen aanvragen van schoolmeesters waren. In Gent waren er voldoende aanvragen, zodat de stad geen initiatief nam en enkel de aanvragen beoordeelde. Dat de penning de inscriptie *‘écoles de la ville de Gand’* heeft, doet daaraan geen afbreuk. Dit moet verstaan worden als ‘in de stad Gent gevestigd’. Dat is de reden waarom de start van het stedelijk basisonderwijs in 1828 wordt bepaald, want pas toen nam het stadsbestuur wél zelf het initiatief en werd de term *‘école communale’* gebruikt.

2022-2

Brouwerij aan de Visserij

De redactie vestigt de aandacht op een lezenswaardige brochure die werd geschreven door de heer Marc Hanson, auteur van diverse bijdragen in Ghendtsche Tydinghen, met de titel: “Een merkwaardige brouwerij aan de Visserij in Gent (1863-1906)”.

De brochure handelt over de geschiedenis van Brouwerij Hebbelynck. De gebouwen van deze brouwerij bevinden zich op een adres ter hoogte van de huidige huisnummers 169-170 van de Visserij.

De tekst telt 30 pagina’s inclusief noten en afbeeldingen en is vrij te consulteren op de website van het Liberaal Archief (www.liberas.be/ <https://hdl.handle.net/21.12117/37735410>).

2022-3

Informatie over Gentenaars in het Duitse Werkkamp Venusberg bij Chemnitz

Stéphane Peeters uit Kapellen is voor zijn boek op zoek naar informatie over medegevangenen van zijn vader.

Hij hoopt die te vinden bij nazaten van deze mensen, waaronder heel wat Gentenaars, vermoedelijk tijdens een razzia opgepakt in juli – augustus 1944.

Hun namen en toenmalige adressen (opgelet: sommige straatnamen veranderden):

- Van den Bossche, Tinnenpotstraat;
- Alf. De Schuyter, Kerkstraat;
- Emiel Foselle, Drieschstraat (Ledeberg?);
- Alfons Van Renterghem, Krijgsgasthuisstraat;
- Theophile Dhanens, Rooigemstraat;
- Emiel Van Bellegem, Meulestedesteenweg;
- Raymond Van Houcke, Zwijnaardsesteenweg;
- Albert De Clercq, Terneuzenlaan;
- Adolf Leneeuw, Verdedigingsstraat;
- Oscar Colman, Libelstraat, Ledeberg;
- Polydore Versijp, Fabriekstraat, Heusden bij Gent.

Wie deze mensen kent, of Stéphane Peeters wil helpen, kan telefonisch (0498 10 77 22) of per e-mail (stef16@telenet.be) contact met hem opnemen.

2022-4

Constateurs voor de duiven uit het Gentse

We ontvingen een schrijven van de heer Frank Ceulemans uit Broechem die enkele jaren geleden een studie begon over de vervaardigers van *constateurs* (duivenklokken).

Hierbij komt hij ook uitvinders en verdelers tegen uit onze regio waar nog maar weinig over geweten is. Wie kan hem verder helpen?

Een achttal namen/adressen uit onze directe omgeving:

- Ludolf Houttequiet: woonde in 1926 in de Rue de Bellevue 31 te Ledeberg;
- Jos Dusesoi: Chaussée de Bruxelles 179 te Ledeberg (constateur Belgica);

- Louis Tielliu en Paul Meurant: rue de Loo 15, Gent (constateur Unitas);
- Louis de Norman: Roskamstraat 11, Gent (Frans patent in 1924);
- Raymond Houdar: Tolhuislaan 18, Gent (constateur Melior);
- Horlomecap: Moriaanstraat, 18 Gentbrugge (constateur Veni);
- Theofile Defauw in Gent (periode 1895-1910);
- Antoon Van Daele in Gent (periode 1895-1910).
-

In de periode 1895-1910 waren Theofile Defauw en Antoon Van Daele allebei horlogemaker in Gent. Het waren twee echte pioniers van de constateur. Zij bouwden al duivenklokken vanaf 1896-1897 en hebben dit zeker 10 jaar volgehouden.

Defauw had zijn winkel/atelier/fabriek in de Mageleinstraat, 33 te Gent.

Fabriek van Uurwerken en Klein Mekaniek
 Bewogen door Elektriesche Kracht
TH. DEFAUW - OMBELETS
Mageleinstraat, 33, Gent
Vervaardiging van Kontrooluurwerken voor wakers
 Euregistreertoestellen en Tellers in alle slach voor Fabrieken
 en allerhande Nijverheidsgestichten
Constateurs "DEFAUW,, Zelfbestatiger-Drukker
 Gebrevetee'd in de voornaamste landen
Vertegenwoordiger der voornaamste horlogiefabrieken van
Duitschland en Zwitserland
 voor **Regulateurs, Zakuurwerken en Wekkers**
 Depot voor België en Holland van de
 beroemde jaarpenduul "IDERL,, gaande 400 dagen

Afb. 2. Aankondiging in tijdschrift "Getrouwe duif", 1905,
 persoonlijk archief Frank Ceulemans

Van Daele had in 1895 in Gent het alleenrecht om de constateurs van de Fransman Lefèbvre te verdelen. Lefèbvre (Tourcoing) had enkele jaren eerder het patent van Vandenbossche uit Oudenaarde overgekocht. Vandenbossche's constateur was in 1886 eigenlijk de eerste echt praktische duivenklok die werd gebruikt. Maar in 1896 kwam er een haar in de boter tussen Lefèbre en Van

Daele en de Gentenaar kwam toen zelf met een eigen constateur op de markt. Lefèbvre betichtte Van Daele van plagiaat, maar hoe die ruzie afliep weten we niet.

De heer Frank Ceulemans doet een oproep naar meer informatie: wie hem kan helpen, mag zijn of haar informatie bezorgen aan louis.gevaert@dsmg.be, die het dan aan hem bezorgt.

We zijn uiteraard ook nieuwsgierig naar foto's van de constateurs uit onze regio, dus ook die foto's zijn welkom.

Frank Ceulemans belooft tenslotte een aanvullend artikel voor ons tijdschrift. Wordt dus ongetwijfeld vervolgd...

2022-5

Société Polymnie de Gand

Lezer Emile Rummens (Sint-Denijs-Westrem) stelt aan GT de volgende vraag:

Ik bezit een mooie porseleinkaart uitgegeven door “Société Polymnie” als “Carte Commémorative du concert vocal & instrumental donné au local de la Société Guillaume Tell à Gand, le Mardi 21 Février 1843”. Het genootschap Willem Tell te Gent is vrij bekend maar die Société Polymnie veel minder. Welk speciaal concert werd er op 21 Februari 1843 wel gegeven om een porseleinkaart hiervoor uit te geven? De inhoud of uitvoerders van dit concert worden nergens vermeld maar klaarblijkelijk moeten de tijdsgenoten dat concert goed gekend hebben. Het was zeker niet het fameuze concert van Paganini in Gent, want dat vond plaats in 1834. Welke lezer van GT weet meer over dit concert van 21 februari 1843?

Het Willem Tellgenootschap – in wiens lokalen de Société Polymnie blijkbaar haar concert mocht geven – was zelf geen koorvereniging, maar een schuttersgilde die werd opgericht in 1825. Dit genootschap en zijn geschiedenis is vrij goed beschreven in een artikel van de hand van Beatrix Bailleul (zi: B. Bailleul, “Portrettengalerij van de Gentse Schuttersmaatschappij Willem Tell”, in Oost-Vlaamse Zanten 1997 (4), 214-234). De Willem Tellschutters hadden hun lokalen in de Bagattenstraat, op een terrein gelegen tussen de huidige Pollepelstraat en het Rozendaalken. In 1838 werd er op die locatie een heuse feestzaal opgetrokken. De huidige Willem Tellstraat, aan de overzijde van de Bagattenstraat, herinnert hier nog aan.

Afb. 3. Geperceleinde kaart van Société Polymnie (priv. verz.)

Het was dus in die feestzaal dat het fameuze concert van 21 februari 1843 van de “Société Polymnie” moet plaatsgevonden hebben. Maar wie of wat was de koorvereniging “Société Polymnie”?

In de *Historique des sociétés chorales de Belgique* van Augustin Thys (1861, p. 62) lezen we dat de koorvereniging “Polymnie” werd opgericht op 29 november 1839. Haar vaste lokaal was het Café du Commerce op het Recolettenplein (thans het Koophandelsplein). Merkwaardig genoeg werd de vereniging – die in haar beginjaren veel bijval kende en o.a. mocht optreden in de casino’s van Gent en Oostende – in het jaar 1843 al opgedoekt. De beste zangers van de “Polymnie” waren Felix Bury en Frans Edmond Lauwers. Van Lauwers is een autobiografie bewaard gebleven (*Mijn gedenkboek*, Aug. de Schepper-Philips, Dendermonde, 1887) waarin hij af en toe verwijst naar zijn lidmaatschap van de “Polymnie” (zie o.m. p. 66-69).

De porseleinkaart van de heer Rummens is dus een stille getuige van één van de laatste optredens in het korte bestaan van deze Gentse koorvereniging. Wellicht zijn er nog lezers die dergelijke porseleinkarten in hun bezit hebben of die meer kunnen vertellen over deze koorvereniging?

2022-6 Rechtzetting

Lezer Jos Tavernier meldt ons het volgende:

Beste redactie,

Bij het bekijken van een foto in het artikel “Ze noemden haar miss Paling” van Eric Vermeirsch (GT 2021/3, blz. 233) viel het mij op dat de foto van het wooncomplex Schelde-oord onmogelijk kan zijn genomen vanop de Jan Delvinkaai, gezien deze kaai langs het complex loopt hoewel de foto genomen lijkt te zijn aan de overkant van de Schelde.

Naar mening van de redactie: een terechte opmerking van de heer Jos Tavernier. De foto moet genomen zijn op het schiereiland(je) dat grenst aan de Gentbruggesluis, die toen nog in gebruik was. De op deze foto duidelijk nog bevaarbare Scheldebocht is sinds de aanleg van de Ringvaart volledig verzand. De sluis zelf werd ca. veertig jaar geleden volledig buiten gebruik gesteld. De exacte plaats waar de foto werd genomen, zou anno 2021 door de dichte begroeiing op dit eiland(je) moeilijk toegankelijk zijn.

2022-7 ‘Lust’, de duivelse boekenverkoopster in het begijnhof ter Hoyen

Lezer Luc Van Puyvelde stelt een vraag over een van de meest merkwaardige schilderijen in Gents bezit: de polyptiek (veelluik) *De fontein des levens, fontein der zaligheid* van Lucas II Horenbault, een Gentse schilder. Vooral diens overgrootvader Gerard Horenbault is bekend. Hij werkte als hofschilder voor Hendrik VIII in Engeland. Sanderus (1586-1644) vermeldt ook de dochter van Gerard en de zus van Lucas I Horenbault: ‘Suzanna van Gendt, die haar vaderland hebben verlaten en zich door haare heerlyke kunststukken en schilderijen tot verwondering van Engeland niet minder als in Vlaandere vermaart heeft gemaakt’.

De Fontein des Levens is een bijzonder intrigerend schilderij uit 1596 en op zich al even merkwaardig als het Lam Gods van Jan en Hubert van Eyck. Thema van het schilderij is de contrareformatie. Het werk werd gemaakt kort na de godsdiensttroebelen met de eerste beeldenstorm van 1566, het Calvinistisch Gentse stadsbestuur (1577 tot 1584) en de tweede Beeldenstorm in 1578.

De vraag betreft een voorstelling op het middenpaneel van het veelluik onderaan rechts van een boekenkraam (afb. 4). ‘Lust’, een sluwe dame, verkoopt er boeken, bont, kragen, juwelen, ringen en halssnoeren, symbolen van wereldse pracht en verleidingen. Haar vingers zijn echte klauwen. Ze lijkt de uitbeelding te zijn van een duivelse boekenverkoopster. Haar koopwaar zijn immers de ‘ketterse’ boeken van Calvijn, Luther, Mohammed en Menno (hoofd van de ‘wederdopers’, anabaptisten of mennonieten).

‘Lust’ toont een geopend boek aan de kooplustigen (afb. 5). Wat zou de Middelnederlandse tekst op deze open pagina’s betekenen? Daar het thema van de aflaten en het vagevuur ook op het schilderij wordt uitgebeeld (links onderaan het middenpaneel) zou men kunnen denken dat de tekst een verwijzing kan zijn naar de stellingen van Luther. Het cijfer 20 onderaan zou zijn stelling nr. 20 kunnen betreffen. Die betekent zoveel als: daarom bedoelt de paus met de woorden ‘volkomen kwijtschelding van alle straffen’ niet, dat alle straffen zonder meer zouden kwijtgescholden worden, maar alleen de straffen die hij zelf heeft opgelegd.

GT meent op de linker pagina “verwaende wysheden” te kunnen ontwaren, maar misschien zal een deskundige lezer ons een betere en volledige transcriptie willen bezorgen. Om u op weg te helpen hierbij ook een foto (afb. 6) van de tekst van twee van de ‘Tien Geboden’ op de ‘Stenen tafelen’ van Moses, eveneens te zien op het schilderij. Dit kan een hulp zijn bij het vergelijken van de schrijfwijze van de gebruikte letters. De tekst op de afbeelding luidt:

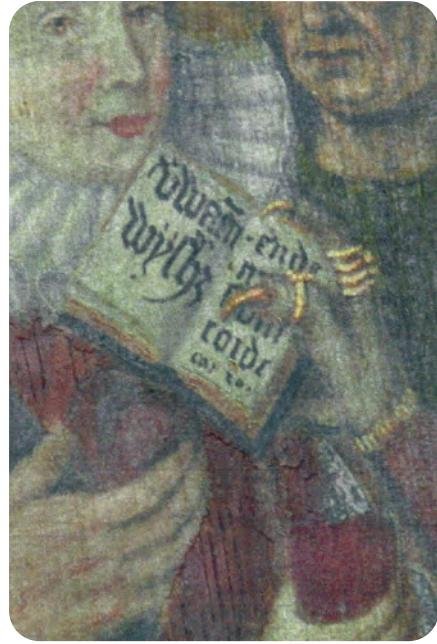
*Bemint uwen god sonder te belghen^o
En uwen naesten ghelijck u selven.*

^o “Belghen” of “belgen”: vertoornen, toornig maken: het belge u niet; over iets gebelgd zijn, zich toonen, gevoelen; - zich belgen, zich boos maken (Van Dale, 1898).

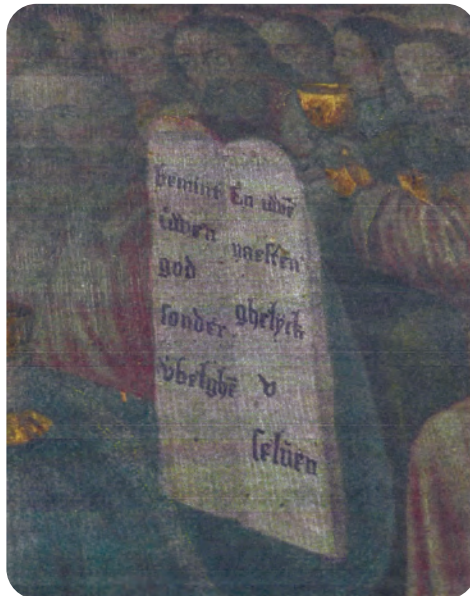
Wie bezorgt GT de juiste tekst? Antwoorden of meer achtergrondinformatie zijn welkom via g.t@telenet.be.

Afb. 4. Het tafereel met de boekenverkoopster "Lust" afgebeeld op "De Fontein des Levens" van Lucas II Horenbault, 1596, centraal paneel rechts onderaan

Afb. 5. Close-up van het boek dat "Lust" verkoopt aan de ongelovigen

Afb. 6. Tekst ter vergelijking, centraal paneel rechts bovenaan

Ghendtsche Tydinghen is een uitgave van **Heemkundige en Historische Kring Gent vzw** met de steun van de Stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen.

Zetel: Convent Engelbertus - Groot Begijnhof, nr. 46, 9040 Gent (Sint-Amandsberg).

Bibliotheek en documentatie: in het DSMG, Groot Begijnhof, nr. 46, Sint-Amandsberg: elke zondag van 10 tot 12 uur (behalve op feestdagen). Gesloten in juli en augustus.

Lidgeld: Gewone leden: 20 euro
Steunende leden: 30 euro
Beschermleden: vanaf 35 euro
Te factureren leden: 30 euro
Buitenlandse leden: 35 euro

Postrekening (**gewijzigd**)

Betaal voortaan op onze nieuwe bankrekening bij KBC.
IBAN: BE22 7360 7611 4247 van "Heemkundige en Historische Kring Gent" te 9000 Gent.

Administratie &

Ruildienst: Nieuwe leden, opzegging, adreswijziging en bij het niet ontvangen van het tijdschrift: HHKG vzw, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg
e-mailadres: g.t@telenet.be.

Redactieadres: Clarissenstraat 14, 9000 Gent, tel. 09 329 71 45
Auteurs worden verzocht kopij digitaal aan te leveren op: g.t@telenet.be.

Website: www.ghendtschetydinghen.be – ojs.ugent.be (digitale toegang) - scholar.google.com (digitaal zoeken).

Druk: NV Drukkerij Verbeke, Lijnmolenstraat 34-36, 9040 Gent,
tel. 09 228 10 33 - e-mail: drukkerij.verbeke@skynet.be

V.U.: HHKG, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg.
Frank Gelaude (voorzitter).

ISSN 1783-9033

